

Öçal, S. (2021). Navên jîngeh û teşeyên erdnîgarî li herêma Dêrikê (lêkolîneka onomastîk). *Folklor û Ziman*. 2(1), 29-60.

Wergirtin/received: 28.08.2020

Qebûlkirin/accepted: 21.10.2020

ORCID: 0000-0001-6844-5450

NAVÊN JÎNGEH Û TEŞEYÊN ERDNÎGARÎ LI HERÊMA DÊRIKÊ (LÊKOLÎNEKA ONOMASTÎK)

Serdar Öçal*

Kurte

Ev xebat, li herêma Dêrika navçeya Mêrdînê, bi navê xwe yê din Dêrika Çîyayê Mazî, li ser navên jîngeh û teşeyên erdnîgarîyê (toponym) hatiye çêkirin. Wekî lêkolîneka onomastîk, me li navê Dêrikê, kuçe û kolanên wê, navên gundên wê û navên teşeyên erdnîgarî yên li herêma Dêrikê nihêrî bê ka ev nav çawa çê bûne û li gor çi hatine binavkirin. Ji bo tomarkirina hemî cureyên navên teşeyên erdnîgarî em li navenda Dêrikê û 173 gundên wê gerîyan û bi dû ra me ev navên tomarkirî li gor taybetmendiyên çêbûna wan tesnîf kirin û nirxandin. Me navên kurmancî, navên bi zimanên din û navên binyada wan nedîyar ji hev veqetandin.

29

Peyvên sereke: Onomastîk, awayên navlêkirinê, toponym, Dêrik.

*Vekolerê serbixwe. E-mail: serocal@hotmail.com

**NAMES OF RESIDENCE AND GEOGRAPHICAL FORMS IN DÊRIK REGION
(AN ONOMASTIC STUDY)**

Abstract

This study, has been prepared about the names of residence and geographical forms (toponym) in Dêrik region, district of Mêrdîn, whose other name is Dêrika Çiyayê Mazî. As an onomastic study, we investigated the name of Dêrik, names of its streets and avenues, its villages, and geographical forms of region of Dêrik, to see how those names are emerged and according to what they have been entitled. In order to collect all kinds of names of geographical forms, we visited center of Dêrik and its 173 villages and afterward, we classified and evaluated collected names according to their emergences. We distinguished Kurmanjî names, names in other languages, and names in unclear structure from each other.

Keywords: Onomastic, styles of naming, toponym, Dêrik.

Destpêk

Bi qasî ku dihê zanîn, cara yekemîn Arîsto cureyên bêjeyan tesnîf kirine û ew wekî nav, lêker, daçek û hwd ji hev cuda kirine. (Toklu, 2003, r. 55, 56) Ji van cureyên bêjeyan yek jê jî nav e. Di qabilîyeta zimanî ya gerdûnî da kiryareka giring e “lêkirina navan”. Mîrov navan li her tiştên ku pê ra di nava têkilîyê da ye, dike. Bi vî awayî bi navlêkirinê mirovî, serwerîyê li derûdora xwe dike, bi xêra van navan, heyînan ji hev vediqetîne, wan nas dike û dide naskirin. Beşek ji van navan, “navên taybetî” ne. Navên taybetî bi çi awayî dihên dayîn, meylên navlêkirinê çi ne, rêbazên navlêkirinê bi rêk û pêk in yan na? Onomastîk, binbeşeka zanista zimannasîyê ye ku li bersiva van pirsan digere ango li ser navên taybetî û awayê çêbûna wan dixebite.

Hemî cureyên navên taybetî, dikarin bibin mijara lêkolînên onomastîk. Navên mirovan, navên çîya, gir û zinaran, navên kuçe, kolan, gund, bajar û welatan û hwd. Giringîya lêkolînên onomastîk ji bo zimanekî ev e ku, onomastîk ji bilî zimannasîyê dikare di derheqê bandora şaristanîyên kevn, çand û neteweyên bîyanî, awayê jîyana civakî ya li ser wî zimanî gelek agahîyan bide. Li welatên Rojavayê ev giringîya onomastîkê dihê zanîn, lê di kurdî da di vê qadê da valahîyeka mezin heye.

Li ser çêbûna zimanî gelek teorî hene û ji van teorîyan hinek jê heya serdemên kevnar diherin. Pîrsa ku “ziman çawa çê bûye” hîn jî di rojeva zimannasan da ye, lêbelê bi derfeta zanistên îroyîn hîn jî ne pêkan e ku bi awayekî vekirî em bibêjin ziman bi vî awayî, di filan demê da, li filan derê derketîye holê. Ev yek nayê vê maneyê ku hemî teorîyên li ser çêbûna zimanî, teorîyên texmînî û bêbingeh in. Mîrov dikare bibêje ku her teorîyek xwedîyê hin rastîyan in. Her teorîyekê ji alîyekî yan jî ji çend alîyan ve li mijarê nihêrîye û li gor van nêrînan pênasên xwe yên li ser zimanî afirandine. Wekî mînak, teorîya ku dibêje “ziman ji teqlîda dengên li derûdorê derketîye holê” tenê ji alîyê deng ve li mijarê nihêrîye, taybetmendîyên wê yên din piştguh kirîye. (Yıldız, 2006, r. 13, 38, 39, 162, 180)

Ne tenê li ser mijara ku ziman çawa derketîye holê, li ser taybetîyên zimanî jî gelek tişt hatine gotin. Herçend pênasê û taybetmendîyên zimanî jî wekî çêbûna zimanî li gor nêrînan cuda hatibin tarîfkirin jî, taybetmendîyên wî yên herî pir derdikevin pêş û piranîya zimannasan dipejirînin ev in: “Ziman, navgîna ragihandinê ya herî xurt e; ziman, zindî ye, ji ber wê di nava demê da dihê guhertin yan

jî dikare bimore; ziman, danûstendina maneyê ye; ziman, sazîyeka civakî ye ku ji dengên pêk dihê; ziman, hêmaya ramanê ye; ziman, çandê diafirîne û di bin bandora çandê da dimîne; ziman, cudatîya herî giring ya di navbera neteweyan da ye û hwd.” Ev pênasê û taybetmendî giş rast in, lê her yekê li gor nêrîna xwe alîyekê zimanî derxistîye pêş. (Günay, 2004: 85, 88, 115)

Wekî pêdivîyeka xwezayî ji berê da mirovan, bi kiryareka zimanî nav li tiştan kirine û ev helwesta xwezayî ji ber vê pêdivîya xwe, hîn jî didome, bêguman di demên pêş da jî dê bidome. Li derûdora me çî hebe, em bi çî ra di nava têkilîyê da bin, em navan li wan tiştan dikin. Sedem û pêdivîyên navlêkirinê gelek in. Dema ku em navan li mirovan, li gund û bajaran, li kuçe û kolanan, li çem û zînanan, li ajel û riwekan, li alav û amûran nekin em nikarin wan ji hev veqetînin, wan bisenifînin, wan nas bikin, wan bidin naskirin. Em navan li wan nekin em nikarin li ser wan bipeyivin, wan berawird bikin, wan bişîbînin hev. Ji alîyekî din ve navlêkirin ji mirovan ra rêçeka desthilatdarîya li ser xwezayê, li ser derûdorê ye. Ger em navan li tiştan nekin, em nikarin wan kontrol bikin, li ser wan hikum bikin û wan bi rê ve bibin.

32 | Meyla navlêkirinê ewqas xurt e, em navan ne tenê li tiştên ku em dibînin ango tiştên şênber dikin; herweha em navan li tiştên razber, ew tiştên ku em nabînin û nabihîzin jî dikin. Qebûlkirina sêwira wan bes e ji bo ku em navan li wan bikin. Wekî cesaret, tirs, bawerî, evîn, başî, xerabî, hût, cin, pîrebok û hwd. Em navan li liv û tevgeran jî dikin ku bi vî awayî navên lêkeran çê dibin. Wekî: *meşîn, revîn, xwendin, xwarin, nêrîn* û hwd.

Ji alîyekî din va “nav”, di nava pergala zimanî da cureyek ji hêmayên zimanî ya giring e. Ji ber vê yekê jî di nava rêzimana zimanan da beşek mezin ji bo navan dihê veqetandin û zimannas li ser wan û taybetmendîyên wan disekinin. Di van xebatên rêzimanî da, di beşên navan da bi piranî binbeşên wekî “navên taybetî-navên cins, navên razber-navên şênber, navên nêr-navên mê, navên xwerû-navên tewandî, di navan da pirhejmarî, gireyên ku nav distînin, têkilîya navan bi cureyên bêjeyên din ra û hwd” dihên vekolîn. Ji van lêkolînên rêzimanî yê li ser navan pê ve, di nava zanistên zimannasîyê da zanista “onomastîkê” tenê li ser “awayê çêbûna navên taybetî” dixebite.

Li Tirkîyeyê guhertina navên cihan di sala 1925ê da dest pê kirîye, di sala 1940ê da bingeha wê ya zagonî hatîye danîn, heya sala 1982yê li temama Tirkîyê zêdeyî navên 12000 gundî hatine guhertin. Sedema bingehîn ya guhertina navên

gundan ew e ku ev nav ne bi zimanê tirkî ne. Piranîya van navên hatine guhertin navên kurdî, erebî, lazî, çerkezî, ermenîkî, gurcîkî ne. Navên hinek gundan jî bi hinceta ku maneya wan nexweş bûye, yan gotina wê bi zehmet bûye, yan jî li nêzîkî wê gundekî din bi heman navî yan jî nêzîkî wî navî hebûye ku ji bo tevlihevî çê nebe hatine guhertin. Herêmên herî pir navên gundan lê hatine guhertin Herêma Rojhilata Anadoluyê, Herêma Başûrê Rojhilata Anadoluyê û Herêma Deriyaya Reş in. (Tunçel, 2010: 23, 34)

Piştî ku navên gundan hatine guhertin, em dibînin ku navên gundan yên bi tirkî bi çar awayan hatine çêkirin. Awayê yekemîn ev e ku navên gundan yên bi kurmançî ji maneyên xwe yên bi kurmançî hatine wergerandin ji bo tirkî. Wekî “Germik-Ilıca, Bizmaro-Çivili, Guhera Dirêj-Uzunova”. Awayê duyemîn ev e ku navên hin gundan yan wekî kurmançîya wan yan jî bi nêzîkaya fonetîka wan ya bi kurmançî hatine çêkirin. Wekî Gamir-Gamır, Devşil-Defşil, Lal Hesso-Lal Hasso, Sereb-Serap, Beyrok-Böğrek. Awayê sêyemîn navên hin gundan, li gor xwezaya wan, erdnîgarîya wan, hatine çêkirin; wekî “Bixur-Derinsu”. Li Bixurê aveka kûr heye, navê gund yê bi tirkî ji ber vê avê hatîye çêkirin. “Derin-su” dihê maneya “ava-kûr”. “Rebet-Hisaraltı” li Rebetê keleyek heye û navê wê yê bi tirkî dihê maneya “binya kelê”. “Belotî-Üçtepe” li Belotîyê sê girên mezin hene, navê gund yê bi tirkî dihê maneya “sêgir”. Awayê çaremîn jî ev e ku, navên hin gundan jî nakevin van her sê kategorîyan, lê navên kêfî, texmînî li wan hatine kirin. Wekî “Çıldiz-Adakent, Girêsor-Bayraklı, Xırar-Dumanlı”. Ji van mînakên jî dihê famkirin ku navên gundan yên bi tirkî, navên “çêkirî” ne, ne navên dîrokî, çandî û resen in.

Navên toponomî bi awayekî vekirî ji bo têkilî û desthilatdarîya mirovan ya li ser erdnîgarîyê pêwîst e. Mirov bi xêra van navaan serwerîyê li erdnîgarîyê dike. Ev navên toponomîyê tune bin mirov nikare planan li ser jîyana xwe ya rojane û demên hîn dûr çê bike, bi mirovên din ra li ser derûdorê li hev bike, derûdora xwe tarîf bike, navnişanan daîne. Navdayîna teşeyên erdnîgarî, herêman û wargehan di jîyana gundewarî da gelekî giring e. Ev pêdivî li bajaran bi navdayîna kuçe, kolan û taxan; lê li herêmên gundewar, bi navdayîna gir, zinar, çem, kanî, rast, guher, mezel, herêm, wargeh û hwd dihê çareserkin. Di van mînakên da jî xuya ye ku heger mirovan nav li derûdora xwe nekiribûna, nikaribûn di derheqê serpêhatîyên xwe da bipeyivin, têkilîyê bi hev ra û bi dora xwe ra daînin, li ser ayîndeya xwe planan çê bikin. Mirov dikare bibêje li Dêrikê, bi taybetî jî li herêmên ku jîyana gundewarî lê serdest e, navlêkirina derûdorê gelekî xurt e.

1. Onomastîk

Ji bilî binbeşên li ser navan ku mijarên rêziman in, di sedsala dawîn da di nava zanista zimannasîyê da bi navê “onomastîk”ê beşek nû ava bûye û ev qada zanistê li ser “navên taybetî” tenê disekine. Ji van navên taybetî navên mirovan, navên cihan û navên etnîkî yên wekî millet, qewm û gelan, mijara xebatên onomastîk yên bingehîn in. Binbeşa ku li ser lêkirina navên mirovan disekine “antroponîm” (anthroponym), beşa ku li ser navên wargeh, jîngeh û teşeyên erdnîgarî disekine “toponîm”(toponym) û beşa ku li ser navên komên mirovan, yên wekî malbat, eşîr, gel û miletan disekine jî “etnonîm” (ethnonym) e. Herçend ev her sê beşên onomastîkê beşên bingehîn bin jî, beşên ku li ser navên taybetî yên gelek tiştên din dixebitin jî hene. Wekî hidronîm (hydronym), li ser navên çem, gol, bahr û cureyên din yên jêderên avê dixebite, hodonîm (hodonym), li ser navên rê, kuçe, kolan û taxan dixebite, karaktonîm (charactonym), li ser navên lehengên di berhemên edebî da derbas dibe dixebite, û gelek beşên din yên onomastîkê hene.¹

34 | Em li gor xebatên antroponîm, toponîm û etnonîmê tenê bibêjin, hin pirsên ku onomastîkvan, di lêkolînên xwe da li bersiva wan digere, ev in: “Awayê lêkirina navan çi ne, populerbûna navan çi qas e, rêjeya navên mirovan yên guhertî û yên wekî hev çi qas in, navekî cinsî çawa dikare bibe navekî taybetî, leqeb û nasnavên mirovan çawa çê dibin, koka navan ji hêla etîmolojîyê ve çi ye, maneya navan çi ye, raborî û pêvajoya lêkirina navan çi ye, navên gund û bajaran çawa li wan hatine kirin, navên qewm, kom û miletan çawa çê bûne, têkilîya navên komên etnîkî û cihan çi ye, têkilîya navdayînê bi çandê ra, bi sîyasetê ra, bi dîn û bawerîyan ra, bi derûnîya kesên û civakê ra, bi netewayên bîyanî ra, bi awayê hilberînê aborî ra çi ye? û hwd”. Lêkoler dibe ku li gor mijarê û li gor nêrîn û teorîya xwe ya zanistî ji van pirsan li ser yekê yan çend heban hûr bibe, yan jî dibe ku ji bilî van pirsan hin pirsên cuda derkevin hemberî wî û wan hêjayî lêkolînê bibîne. Lê mijar her dem awayê lêkirina navên taybetî, koka van navan û maneyên wan in.

Wekî ji van mijar û pirsên li jor rêzkirî jî dihê famkirin, onomastîk ligel zimannasîyê bi qadên zanistî yên wekî sosyolojî, psîkolojî, felsefe, mentiq, dîrok, arkeolojî, antropolojî, erdnîgarî, çand, folklor, sîyaset, dîn û hwd ve jî têkildar e. Li gor mijara xebatê ev têkilî bi hin zanistan ra li gor yên din xurttir û bi yên din ra lawaztir e. Wekî mînak xebateka li ser toponîmê bi awayekî xwezayî dê bi erdnîgarî, jeolojî, dîrok û çandê ra bêtir têkildar be.

1 Ji bo agahîyên berfirehtir bnr.<http://icosweb.net/index.php/terminology.html>

Herçend zanista onomastîkê zanisteka ciwan be jî, em di dîrok û çanda kevnar da dibînin ku di demên berê da jî mirovan xwestine têbigihîjin ku bê ka çawa nav li tiştan hatine kirin. (Sav, 2010, r. 615, 628) Di her sê pirtûkên pîroz da mijara navlêkirinê, bi hin guhertinên biçûk derbas dibe. Ev mijar di Qur'anê da di sûreta Beqereyê ayeta 31, 32 û 33an da, di Peymana Kevin da, di beşa Genesisê, di binbeşa duyemîn, ayeta 19 û 20î da, di çar Wedayên Hîndan da, di destanên wekî Mahabharata û Ramayana da, di Awestayê da, di Poetic Eddaya Îzlanda da, di Kalevalaya Fînîyan da û di çend çîrokên efsanewî yên antîk yên din da û herweha di destanên Homeros da jî derbas dibe û di van metinan da mînakên şiroveyên li ser navan gelek in. Ji bilî vana, dîroknasên Yewnanî û Romayî jî li ser etîmolojîya navan xebitîne.²

Herçend dîroka xebatên li ser navan ewqas kevn bin jî wekî beşek birêkûpêk ya zanista zimannasîyê onomastîk, zanisteka gelkî ciwan e. Di sala 1949an da li Parisê konseyek ji bo xebatên onomastîkê ava bûye û ev konsey bi civînên navneteweyî û bi weşana kovareka bi navê "Onoma" heta nuha jî xebatên xwe didomîne. Ji hêla din ve li Dewletên Yekbûyî yên Amerîka jî di sala 1951ê da komeleyek bi navê "The American Name Society" (ANS) ava bûye ku ev komele ne tenê li ser navên Amerîkî herweha li ser navên deverên din yên li dinyayê jî dixebite.³ Bi xebatên van her du sazîyan, onomastîk ber bi zanisteka birêkûpêk ve diçe. Mixabin bi kurmancî em li xebateka onomastîkê rast nehatin. Heger xebateka bi vî rengî hatibe kirin hebe jî haya me jê çê nebûye û me derfet nedîye ku em bi dest bixin da ku em jê sûd werbigirin.

2. Navên Jîngehan li Herêma Dêrikê

Di vê lêkolînê da em dê li toponomîya Dêrikê û herêma wê binêrin. Ji bo wê em dê pêşî li navê Dêrikê û bi dû ra jî li navên kuçe, tax û gundên wê; bi dû ra jî em dê li navên teşeyên erdnîgarî binêrin. Em dê bixwazin fam bikin bê li herêma Dêrikê navên jîngehan û teşeyên erdnîgarî bi çî awayî çê bûne, ev nav li gor çî û bi çî awayî hatine dayîn û ev nav ji çend kategorîyan pêk dihên. Di bin banê navên teşeyên erdnîgarî da me cih daye navên hîdronîm û hodonîmê jî. Lêkolîn, ji neh binbeşan pêk dihê. Di beşa encamê da, em dê encamên agahîyên lêkolînê

2 Ji bo agahîyên berfirehtir bnr. li Mihaly Hajdu (Budapest, Hungary) The History Of Onomastics, <http://nevtan.arts.unideb.hu/nevtan/tagozat/06hajdu.pdf>

3 Ji bo agahîyên berfirehtir bnr.li <http://www.americannamesociety.org/> û <http://www.icosweb.net/>

bi giştî binirxînin. Beşdarên ku me navên teşeyên erdnîgarî ji wan tomar kirin, bi piranî nexwestin em navên wan aşkere bikin, ji ber wê me tenê tîpa navên wan yên yekemîn wekî çavkanî nîşan dane.

2. 1. Navê Dêrikê û Tax, Kolan û Kûçeyên Wê

Dêrik navçeya Mêrdîn e û li navenda navçeyê piranîya niştecihan ji berê da kurd û ermen bûne. Navçe berî ku bi Mêrdîn ve were girêdan, bi ser Dîyarbekir ve bûye. Çavkanîyên nivîskî yên derheqê navçeyê, niştecihên wê û aborîya wê da cara yekem em di Kamusu'l Alam (Bozarlan, 2001, r. 2212, 2213) da, di salnameyên Dîyarbekir da (Diyarbakır Salnameleri: C. 1: 49, 218, 249; C. 3: 49; C. 4: 41, 210, 244; C. 5: 58, 154, 265, 317) û di salnameya Mêrdîn da (Mardin İl Yıllığı: 1967, r. 18) da dibînin.

Li ser navê Dêrikê sê heb teorîyên cuda hene. (Güven, 2008, r. 14) Li gor teorîya yekemîn navê Dêrikê ji “dêr”ê dihê. Gireya “-ik”ê ji ber ku gireya biçûk-kirinê ye, navê “Dêrik”ê dihê maneya “dêra biçûk”. Li Dêrikê aniha dêrek tenê heye, navê wê “Surp Kevork” e û ev dêr ya civaka ermenîyên Dêrikê ye. Lê em nizanin Dêrikê navê xwe ji vê dêrê wergirtîye yan ji dêreka din. Ev dêr di sala 1650î da çê bûye lê li gor hin şiroveyan (Dêrik: E. M. N.) ev dêra ku em behs dikin avahîya duyemîn e û ya yekemîn di demeka ne dîyar da çê bûye. Li gor van kesan, tenê avahîya aniha xuya ye di vê dîrokê da çê bûye lê dêra pêşî çê bûye avahîya li dawîya vê dêrê ye û ji avahîya duyemîn gelekî kevtir e. Li gor vegotî-nên gelî, li Dêrikê nêzîka deh dêrê din hebûne, lê aniha gelekên wan wekî xaniyan dihên bikaranîn, hinek ji wan jî xera bûne. (Dêrik: E.) Dibe ku Dêrikê navê xwe ji van dêran yekê jî wergirtibe.

Li gor teorîya duyemîn, wekî vegotîneka ji ya yekemîn lawaztir, yê ku Dêrik şên kirine ji eşîra “Têrkan” e. (Güven, 2008, r. 14, 15) Ji kesên ji eşîra Têrkan ra “Têrkî” dihê gotin. Peyva Têrkî bi demê ra bûye “Dêrkî” û bi dû ra bûye “Dêrikî” û wekî navê jîngehê jî “Dêrik” maye.

Wekî ku endamê wan jî dibêjin du eşîrên mezin yên Dêrikê, koka xwe bi Dêrsimê ve girêdidin. (Dêrik: F, M, A, H.) Endamê eşîrên Rûtî û Ebasî dibêjin pêşîyên me ji Dêrsimê hatine. Li herêma Dêrsimê aniha jî bi navê her du eşîran eşîr hene. Her du eşîr jî bi giranî li herêma Hozatê niştecih in. M. Nuri Dersimi (1952, r. 46, 59) ji bilî Hozatê li herêma Erzînganê jî navê her du eşîran di nava eşîrên herêmê da dihejmêre û li gor agahîyên ku ew dide, zimanê her du eşîran jî

kirmanckî (zazakî) ne. Bi navê Derikan hem eşîreka cuda heye û hem jî li Hozat û Ovacikê gundên ku navên wan “Dêrik” e, heye. Ya balkêş ev e, çawa ku her du eşîrên Dêrikê, Rûtî û Ebasî dibêjin em ji Dêrsimê hatine, du heb rûtîyê Dêrsimê ku me bi rêya medya civakî xwe gihande wan, ew jî dibêjin li herêma me bi taybetî di nava Rûtîyan da fikira serdest ew e ku pêşyên wan ji Dêrika Çîyayê Mazî hatine. (Dêrsim: H, A. bi rêya facebook’ê) Heger eşîrên li Dêrikê ji Dêrsimê hati-bin mumkin e li vir bi awayekî xwezayî hatibin bişaftin û kirmanckî ji bîr kiribin û bi kurmancî peyivîbin. Berevajîya vê yekê jî mumkin e ku heger Rûtî û Abasîyên li Dêrsimê dijîn ji Dêrika Çîyayê Mazî çûbin. Wê demê dibe ku ew li wir bi awayê xwezayî hatibin bişaftin û kurmancî ji bîr kiribin û fêrî kirmanckî bûbin. Mîrov dikare ji bo mezhebê wan jî heman tiştî bibêje. Ji ber ku her du eşîrên Dêrsimê jî Elewî ne lê her du eşîrên Dêrikê sunî ne. Heger yê Dêrik şên kiribin Rûtî û Ebasî bin, wê demê ne mumkin e ku navê Dêrikê ji bêjeya Têrkî hatibe.

Li gor teorîya sêyemîn ku ji ya duyemîn jî lawaztir e, navê Dêrikê ji “dirîk”ê dihê. (Dêrik: R.) Li gor vê fikirê li herêma Dêrikê, wan demên ku Dêrik nuh şên dibû, gelek dirîk hebûne û ji ber wê navê jîngehê bûye Dirîk - Dêrik. Ev şibandin tenê xwe dispêre fonetîka dengê “dirîk” û “Dêrik”ê. Yan na li her derê dibe dirî yan jî dirîk şîn werin.

Di nava jîngehên kurdan da em navê Dêrikê li gelek deverên din jî dibînin. Gundên ku navên wan Dêrik in deh heb in: Dêrika Hecî Îso (Ağırî), Dêrika Îsmel Axa (Qoser), Dêrik (Kerboran), Dêrik (Melezzgirt), Dêrik (Mûş), Dêrik (Pulur, Ovacik), Dêrik (Hozat), Dêrik (Silîva), Dêrik (Xinis), Dêrik (Varto).⁴ Dêrikeka din ya navdar Dêrika Hemko (Hesîçe) li bakurê Sûrîyeyê ye. Mumkin e li Îran û li Îraqê jî li herêmên kurdan gund yan jî bajarokên ku navên wan Dêrik in, hebin. Ji bo ku navên wan wekî hev in gelî ew yan bi navên kesan yan jî bi navên erdnîgarî ji hev cuda kirine. Wekî Dêrika Çîyayê Mazî, Dêrika Îsmel Axa, Dêrika Hemko û hwd. Ji van jîngehan yê mezin Dêrika Çîyayê Mazî û Dêrika Hemko ye. Li her du Dêrikan jî dêr heye û wekî niştecih li van navçeyan mesîhî jî tev li kurdên misilman dijîn. Ji ber wê ye ku ihtîmala ku navên wan ji “dêr”ê hatibe xurttir e.

4 Wezareta Karê Hundirîn ya Tirkîyê di weşaneka xwe da hemî navên kevn yê gundan tomar kirîye. Navê weşanê “Köylerimiz” e. (Ango gundên me) (<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/DIGER%20YAYINLAR/197103165%20KOYLERIMIZ/197103165.pdf>)

Li navenda Dêrikê navên kuçe û taxan sê beş in. Navên kevn, navên tirkî û navên nuh yên kurmançî ku şaredarîyê ji sala 2010an û bi şûn da dane wan. Navên ku em dê bikin mijara lêkolînê navên kevn yên resen in ku ev nav ji aliyê gelî ve û di pêvajoya xwezayî da hatine dayîn. Her du beşên dawîyê navên çêkirî ne. Wekî mînak navên çend heb kuçe, kolan û taxên bi tirkî ku ew jî ji aliyê şaredarîyên Dêrikê yên berê ve hatine dayîn, bi vî awayî ne: Vatan Caddesi, Anafartalar Caddesi, Diyarbakır Bulvarı, Dağ Mahallesi, Kale Mahallesi, Keskin Sokak, 410. Sokak ... Şaredarîya Dêrikê di 09. 04. 2010an da bi hejmara 2010/47an biryar wergirtîye ku navên nuh yên bi kurmançî bidin kuçe û kolan. Şaredarîyê bi vî biryarê navên 30 heb kolan û 240 kuçeyên ku bi tirkî bûn, kirîye kurmançî.⁵ Ji van navan hinek jê, navên van kuçe û kolan yên kevn û bi kurmançî ne, hinek ji wan jî dîsa bi kurmançî ne lê navên nuh in. Çend heb navên kolan yên berê û yên ku şaredarîyê bi vî biryarê daye wan bi vî awayî ne: Dîyarbakır Caddesi-Amed Caddesi, Anafartalar Caddesi-Azadî Caddesi, Ufuk Aydın Caddesi-Cigerxwîn Caddesi, Yavuz Sultan Selim Caddesi-Taxa Filla, Vatan Caddesi-Welat Caddesi, İnönü Caddesi-Qedrfican Caddesi, Yunus Emre Caddesi-Reşîdê Kurd Caddesi, Cebeci Caddesi-Tahtê Gewr Caddesi, Milli Egemenlik Caddesi-Berdîn Caddesi, Hastane Caddesi-Roj Caddesi ...

38 | Wekî ku di van mînakan da jî xuya ye tenê navên kolan hatine guhertin, bêjeya “caddesi” wekî xwe mane. Di van navan da tîpên kurmançî yên ku hîn jî qedexe ne lê bêyî ku di zagonê da serbest bibin, tenê çav jê ra dihên girtin yan jî ji aliyê şaredarîyê ve bi awayekî rasterast hatine nivîsîn. Ji van navan “Qedrfican” û “Reşîdê Kurd” du heb helbestvan û rewşenbîrên Dêrikî ne. Cegerxwîn jî helbestvanê kurd yê bi nav û deng e û demekê li Dêrikê jîyaye. Navên “Berdîn” û “Tahtê Gewr” navên kevn yên resen in, “Roj” jî ber ku di demên berê da ev kolan tune bû, navekî nuh e. Bi guhertina şaredarîyê ra navên kuçeyan bi temamî ji holê rabûne, ji bo her kuçeyekê jî dêvla navan hejmar hatine bikaranîn ku bi vî awayî hejmarkirina kuçeyan li temama tirkî serdest e.⁶

5 Guhertina navên kuçe, kolan û meydanan li gor Qanûna Şaredarîyan ku hejmara wê 5393 ye û xala wê 81 e dihê meşandin. Li gor vî qanûnê ji bo ku nav li derekê bihê kirin piraniya safî ya lijneya şaredarîyê hewce ye, Lê belê ji bo guhertina navekî, piraniya ji sisêyan duduyê lijneyê pêwîst e. Biryar diçe ber destê amirê mulkî yê herî mezin û heger ew jî bipejirîne nav yan jî guhertina navê cihmisoger dibe.

6 <http://www.migm.gov.tr/Gorusler/Sokak%20ve%20Caddelere%20Ad%20Verilmesi%20%C4%B0%C5%9Flemleri.pdf>

Wekî me li jor jî got, ya ku em dê bala xwe bidinê navên kuçe, kolan û taxan yên kevn in. Nîfşê mezin û nîfşê navîn ne bi navên tirkî dizanin û ne jî bi yên kurmançî yên nuh dizanin. Wekî mînak hûn li navenda Dêrikê ji nîfşê mezin ji kesekî bipirsîn, hûn bibêjin ka “Menekşe Caddesi” yan jî bi navê xwe yê nuh “Mancel Caddesi li ku ye? dê nizanibe lê hûn navê wê yên resen bibêjin: “Rastika Fêrîko li ku ye? dê navnîşanê ji we ra bibêje. Navçe her ku diçe mezin dibe, kuçe, kolan û taxên nuh lê zêde dibin û bi vî awayî pêdivî bi navên nuh jî çê dibin. Gel ji bo van tax, kuçe û kolanên nuh, navên wan herêmên kevn ku hîn nebûbûn kuçe, kolan yan jî tax li wan dike. Wekî mînak taxa ku aniha navê wê “Bahçelievler” e, ji 30-40 sal berê ve dest pê kirîye şên dibe. Lê ji berê da navê wê herêmê di nava gelî da “Warê Kilora” bû. (Dêrik: H. O.) Ji ber wê aniha di nava nîfşê mezin û navîn da yê dihê bikaranîn ev nav e. Nîfşê nuh bi piranî navê taxê yê nuh, “Bahçelievler”ê bi kar diînin ku ev nav bi tirkî ye, ji ber ku herêmeka bi baxçe ku navê wê “Dahl” e, di nava vê taxê da maye û li vê taxê li gelek cihan xanîyên bi baxçe hene, di maneya “xanîyên bi baxçe” da ev nav lê kirine. “Bahçelievler” di heman demê da li Stenbol navê navçeyeka navendî ye jî. Ji ber ku Stenbol bajarekî populer e, navên gelek semt, navçe û taxên wê, li gelek bajar û navçeyên Tirkîyeyê hatine kirin.

Li herêma Dêrikê ji bo taxan wekî nav bêjeya bi erebî “mehele” dihê bikaranîn. Berî ku taxên nuh lê zêde bibin li navenda Dêrikê 5 tax hebûn. Ev tax wekî “Mehela Salikan, Mehela Rûtan, Mehela Mamûdan, Mehela Ebasan û Heramya” dihatin binavkirin. (Dêrik: H. K.) Ji van taxan çar hebên pêşî di heman demê da navên çar eşîrên Dêrikê ne. Ango mirov dikare bibêje di demên berê da, di navlêkirina taxan da ya bîngeh dihate wergirtin ew bû ku li wê taxê endamên kîjan eşîrê rûdinên. Heramya herçend taxeka Dêrike be jî şênîyên wê, bi taybetî nîfşê mezin, wê wekî gund bi nav dikin. Me dît ku şênîyekî taxê dema behsa jîyana xwe ya rojane kir weha got: “*Ez sibê zû radibim, têm Dêrikê asûkê xwe dikim, hîn seet nabi neh ez vedigerim gund jî.*” (Heramya: M.) Ji bilî van taxên kevn, herêmeka kevn ku bûye tax û navê wê yê berê “Warê Kilora” bû, di 30-40 salên dawî da her ku çûye şênîyên wê zêde bûye. Li gor beşdarekî, li vê herêmê şênîyan ji bo ku hejîran hişk bikin ew bi ser darikên ter vedikirin û ew dikirin wekî kilora gilover dikirin û bi dar ve dikirin. Ji ber wê navê herêmê bûye “Warê Kilora”. (Dêrik: S.) Ji bilî van taxan statuya du gundên nêzîkî navendê “Tilbisim” û “Qetaro” jî hatine guhertin û wekî taxên Dêrikê yên navendî hatine ser navçeyê.⁷ Bi vî awayî hejma-

7 Ev guhertin berî ku statuya Mêrdîn bibe bajarê mezin çê bûye. Wekî me berê jî gotibû, piştî ku Mêrdîn bû bajarê mezin, statuya hemî gundên Dêrikê bû tax û mezrayê gundan jî bûn kuçe û bi Dêrikê ve hatin girêdan. Ne hew jî bo Dêrikê, ev guhertin ji bo hemî navçeyên Mêrdîn çê bûye.

ra taxên Dêrikê bi giştî dike 8 heb. Ji wan pênc heb li gor navên eşîran, her sêyên mayî bi navên xwe yên berê dihên naskirin. Divê were gotin ku şaredarîya Dêrikê bi wê biryara navborî tu guhertin di navên taxan da çê nekirîye. Ango ev taxên Dêrikê, di kar û barên fermî da bi navên tirkî yên berê ku di demên şaredarîyên Dêrikê yên berê da hatine dayîn dihên bikaranîn. Navên wan yên kevn û yên aniha ku bi tirkî ne, bi vî awayî ne: Mehela Salikan- Kale Mahallesi, Mehela Rûtan-Dağ Mahallesi, Mehela Mamûdan-Küçükpınar Mahallesi, Mehela Ebasan-Cevizpınar Mahallesi, Heramya-Zeytinpınar Mahallesi, Warê Kilora-Bahçelievler Mahallesi, Tilbisim-Tepebağ û Qetaro-Söğütözü ye. Di nava navên gundan da me cih daye navên Tilbisim û Qetaro jî, ji ber ku em li gor dabeşkirina berê tevgerîyane. Navê “Heramya” dibe ku ji bêjeya “heram” a bi erebî jî hatibe û dibe ji navê “herem” yan jî “herêm”ê jî guherîbe. Wekî etîmolojîya populer di nava gelî da dihê gotin ku li Qetaro diz û keleşan rê dibirîn ji ber wê di maneya “quta rê”yê da navê wê bûye Qetaro û li Heramya jî ji ber ku “heramî” ango kesên dizîyê û xerabîyê dikin hebûne navê wê bûye “Heramya”. (Qetaro: H.) Çîrokek bi navê “Çel Heramî” di “Çîrokên Hezar û Yek Şevê” da derbas dibe û ev nav ji bo navê Heramya referans dihê dayîn. (Dêrik: Ş.)

40

Ji ber ku di biçûktî û mezintîya taxan da sînorek tune ye, gel ji bo hin kolanan yan jî cihên ji çend kuçe û kolanan pêk dihên jî navê “mehelê”yê bi kar diîne. Wekî mînak “Mehela Çaya, Mehela Xidra, Mehela Kulêbê, Mehela Binya Kêşik, Mehela Camîya Qesrîk û hwd. Wekî ku ji van mînanan jî dihê famkirin, di çend navan da navên eşîran hatine bikaranîn. Navên din, “Kulêbe” navê kanîyekê ye, “Camîya Qesrîk” navê avahîyekê ye, “Binya Kêşik” herêmeka li gor taybetmendîyên xwe yên erdnîgarî hatîye binavkirin. Hin herêm jî hene bêyî bêjeya “mehelê”, bi navên xwe yên xwerû lê carinan di maneya taxê da carinan di maneya kolanê da carinan di maneya qadê da dihên bikaranîn. Çend heb mînak: “Pîyê Kepira, Kanîya Gwîzê, Beyarê Golika, Axreşkê, Karîskê, Dara Mamûda û hwd.” Ji van mînanan çarên pêşî navên xwe ji berhemên erdnîgarî û xwezayî wergirtine. Di navê “Dara Mamûda”ê da hem navê xwezayî, ango navê rihekan û hem jî navê eşîrekê heye. Maneya “karîsk”ê ne zelal e, mumkin e bi çend awayan çê bûbe. “ka-rêzk” û “ka-rêsîk” du ihtimalên xurt in.

Navên kolanan di nava gelî da ne wekî “kolan” lê wekî “rê” dihê binavkirin. Bi piranî navên rêyan li gor ku ew rê dihere kîjan taxê, herêmê yan jî gund, navçeyê û bajarî li gor wê hatine dayîn. Çend heb mînak: “Rêya Carbekir, Rêya Qoserê, Rêya Qetaro, Rêya Tilbisim, Rêya Kulêbê, Rêya Xabê, Rêya Dahlê û

hwd.” Bi rêyan ra têkildar têgihên “çatrê, xaçrê, xaçerê, xaçrêk, duryan, pêgrê, papol, şose, rêya heywana” dihên bikaranîn. (Tilbisim: B.)

Navên kevn yên kuçeyan li ber wenda bûnê ne. Ev nav êdî tenê ji aliyê nîfşên mezin û nîfşê navîn ve dihên bikaranîn. Mîrov dikare bibêje nîfşê biçûk van navan yan bi temamî nizane û yan jî ji wan pir hindik kes zanin û bi kar diînin. Navên kuçeyan yên ku me tomar kirin bi piranî li gor malbat û kesan çê bûne. Çend heb mînak: “Kuça Mala Xerêt, Kuça Hecî Cemîl, Kuça Hecî Seydî, Kuça Hecî Sidîq, Kuça Hecî Necîm, Kuça Asef, Kuça Dêrê, Kuça Camîyê, Kuça Dengê, Kuça Êş, Kuça Hesên Efendî, Kuça Mala Îso, Kuça Cihûda û hwd.” Wekî ji van mînan jî dihê famkirin heger di kuçeyekê da bi giranî ji malbatekê çend heb mal hebin kuçe li ser navê wê malbatê dihê binavkirin. Mala kesekî navdar tenê jî hebe di wê kuçe da, dibe kuçe li ser navê wî kesî were binavkirin. Ji bilî malbat û kesan em dibînin ku hin kuçe li gor avahîyan (dêr, camî, deng, aş) hatine dayîn. Navê Kuça Cihûda şikek weha bi mirov ra çê dike ku gelo di wextê da li vir cihû dijîyan? (Güven, 2008, r. 61) Ji ber ku ev kuçe gelekî teng û bi zîvirok e jî dibe bi vî awayî hatibe binavkirin. Di nava van navan da Hesên Efendî mezinê Salikan, Hecî Necîm mezinê Rûtan, Hecî Cemîl mezinê Mamûdan e. Mala Xerêt malbateka Ermenî ye û di heman demê da ev malbat wekî ji mezinê Mesîhîyên Dêrikê dihate naskirin û wekî gelek kesên Ermenî bi navên pişeyên xwe hatine naskirin û binavkirin. (Dêrik: H.)

Navên kuçeyan li cem sazîyên fermî bi piranî aniha bi hejmaran dihên zanîn. Wekî “118. Sk.”(Kuçeya 118.), “132. Sk.” (Kuçeya 132.) û hwd. Ev hejmarên kuçeyan tenê di navnîşanên nivîskî da derbas dibin. Ji ber ku navenda Dêrikê aniha ne pir mezin e, ji aliyê gelî ve pêwistî bi zanîna hejmara van kuçeyan jî çê nabe. Çi nameyên fermî dibe çi yên taybetî dibe, her kes navnîşaneka li çarşiyê bi kar diîne. Ji ber wê posteger û kargokar nakevin nava kuçeyan û li navnîşanan nagerin.

2. 2. Navên Gundên Dêrikê

Bi giştî 73 gund û 96 mezrayên Dêrikê hene. Herçend bi awayê fermî bi Şemrexê ve girêdayî bin jî, ji ber ku şênîyên wê xwe Dêrikî û li ser eşîrên Dêrikê dihesibînin me gundên Xarok, Mavan, Bîrînî û Golika Geryayî jî li ser Dêrikê hesibandine. Hejmara jîngehên ku me navên wan kirine mijara lêkolînê dibe 173 gund û mezra û teva navenda Dêrikê dibe 174 jîngeh.

Ji 173 gund û mezrayan navên çar gund û mezrayan hevbeş in. Xirbê Gura, Xirbê Reş, Koder û Bizmaro, bi van navan her yekî du gund hene. Navê Bizmaro li gor eşîran ji hev hatîye veqetandin, “Bizmarê Metîna” û “Bizmarê Menda”. Dimîne 169 nav. Dema ku em li navên 169 gundî dinêrin, li gor awayê çêkirina navên wan, em dikarin wan bi vî awayî dabeş bikin:

2. 2. 1. Navên Gundên Dêrikê

Rêz	Beşê Navên Gundan	Hejmara Gundan
1	Yên ku navên wan li gor navên mirovan çê bûne	25
2	Yên ku navên wan li gor erdnîgarî û xwezayê çê bûne	21
3	Yên ku navên wan li gor riwekan çê bûne	10
4	Yên ku navên wan bi tirkî ne (Gundên dereng hatine avakirin)	8
5	Yên ku navên wan li gor rengan çê bûne	7
6	Yên ku navên wan li gor hêl û alîyan çê bûne	6
7	Yên ku di navên wan da navên xirbe û şûnwaran hene	6
8	Yên ku bi avahîyekê ve têkildar in	5
9	Yên ku navên ajolekî di wan da derbas dibin	5
10	Yên kudi heman demê da navê alavan in	4
11	Yên wekî din	18
12	Yên maneya wan nehatine famkirin	54
13	Bi giştî	169

42

2.2.2. Yên ku Navê Wan li gor Navên Mirovan Çê bûne

Heger em navên ku maneyên wan nehatine famkirin nehesibînin, beşa herî zêde û di rêza yekemîn da, em dibînin ku navên gundan li gor navên kesan hatine dayîn. Ev 25 nav ev in: Êlaska, Êlasko, Misûrî, Sîyamed, Lal Heso, Şirîfbaba, Şê(x)hebîb, Elî Beg, Şê(x)amed, Bîrebas, Qesra Qenco, Qizil Ahmed, Qizil Eyaşan, Siltok, Hemîdiye, Şabana, Xalitwêran, Mamîcank, Ûsibê Pîrê, Temirling, Remok, Kosewêlî, Warga Xensê, Seydoş, Gundikê Hecî Hesen.

Ji ber ku li Misûrîyê zîyareteka bi navê “Şêx Mensûr” heye, me şiroveya şênîyên gund maqûl dît ku navê gund ji vê zîyaretê dihê. Wê demê navê gund divê pêşî “Mensûrî” be bi demê ra bûbe Misûrî. Di nava van navan da em dibînin ku hinek ji wan di heman demê da xwedî nasnavê ne jî. Şêx Hebîb, Elî Beg, Qizil Ahmed, Şê(x) A(h)med, Qizil Eyaşan, Lal Heso, Kose Wêlî, û Gundikê Hecî (H)esen. Di nava van kesan da sê heb jinên ku navên xwe dane gund hene: Qi-

zil Eysan, Siltok, û Warga Xensê. Li herêma Dêrikê navê Siltanê bi awayê Silto jî dihê bilêvkin. Navê Xensa jî heger di ravekekê da bibe raveker bêje dibe “Xensê”. Temirling navê împaratorê moxolan e. Şênî bawer dikin ku Temirling bi xwe ev gund ava kiriye. Ji Ûsibê Pîrê bikeve, ev kesên ku navên xwe dane van gundan nayên naskirin. Şênîyekî ku em pê ra peyivîn got ez neviyê Ûsibê Pîrê me.

2.2.3. Yên Navên Wan li Gor Erdnîgarî û Xwezayê Çê bûne

Di rêza duyemîn da em dibînin navên 21 gundan yan li gor rewşa erdnîgarîya wan yan jî li gor taybetmendiyeka wan ya xwezayî hatine dayîn. Ev nav ev in: Sereb, Mezra Newalê, Mezra Gêrî, Bixur, Belik, Tatik, Goma, Textê Dêrikê, Bîra, Belotî, Guhera Dirêj, Keloşk, Girxank, Qurxî, Kendal, Girsarînc, Xarok, Bîrînî, Tilcim’a, Tilbisim, Berkevîrê. Navên ku şirove ji wan ra pêwist in Qurxî, Xarok, Tilcim’a, Tilbisim û Bîrînî ne. Bêjeyên din yên ku ji van navan ra bûne bîngeh bi awayekî zindî li herêmê dihên bikaranîn. Em li hinekan ji wan binêrin: Du maneyên “Sereb”ê hene. Yek jê jêdera avê ye, ya din kanalîzasyon e. “Mezra Newalê” di newalê da ye, “Mezra Gêrî” li jor e, ji ber ku bêjeya “gêrî” li herêmê di maneya jor da dihê bikaranîn. Wekî mînak “*Ez bi gêrî ketim gund ji min vi xuya bû.*”, “Bixur” di maneya kevirê biçûk da ye. Li herêmê ji bo kevirê biçûk bêjeya “buxar” jî dihê bikaranîn. “Bel” di maneya “tişt yan jî cihê qibe, bilind”ê da dihê bikaranîn. “Belotî” di maneya “daqûlbûyî”yê da ye û weha xuya ye koka wê jî ji bêjeya “bel” ê dihê.

43

“Qurxî” mumkin e ji bêjeya astronomîyê, ji “Qurux”ê hatibe ku li herêma Dêrikê wekî pîvaneka demê “hilatina qurixê” hîn jî dihê bikaranîn. Di serê meha tebaxê da qurux dixulîqe û di navbera deh û panzdehê mehê da hildihê.

Koka navê “Xarok” li gor me divê bêjeya “xwar”ê be. Du maneyên “xwar”ê li vir giring in. Yek di maneya “jêr”da, ya din di maneya “nerast”ê da ye. Ji bo erdnîgarîya Xarokêher du mane jî rast in. Herêma Xarok bi kaş û bilindayî û nizm-ayî ye. Gireya “ok” ê ji navdêran navdêrên nuh çê dike. Wekî genim-genimok, benîşt-benîştok û hwd. Wê demê divê navê “Xarok”ê bi ketina dengê ‘w’yê û di maneya “cihê xwar, bikaş, nerast”ê da çê bûbe. Îhtimaleka din jî heye ku navê Xarok ji bêjeya “xar”ê hatibe. Hevmaneya vê bêjeyê “şaqûl” e û li herêma Dêrikê eşîreka bi navê “Şaqûlîkî” heye. Ev eşîr, li gor vegotina endamên wê, di demên nedîyar da ji Xarok rabûne û aniha li navenda Dêrikê bi cih bûne. Bi vî awayî navê “Şaqûlîkî” dihê maneya “Xarokî”.

Navê “Tilbisim”ê dibe ku ji du bêjeyan çê bûbe. Bêjeya yekemîn “til” e û di erebî da dihê maneya “gir”ê. Lê em aniha bi maneya “bisim”ê nizanin û em nizanin bi kîjan zimanî ye. Bêjeya “Cim’a” ji ber ku di erebî da wekî nav jî dihê bikaranîn, “Tilcim’a” yan di maneya “girê Cim’a”yê da ye û yan jî di maneya “girê civînê”yê da çê bûye. Li herêma Dêrikê û li herêmên din yên kurdan navên jîngehên biçûk yan mezin hene ku bi “til”ê dest pê dikin. Wekî “Tiledes, Tilelo, Tilkoçer, Tilebyed” û hwd. Ji ber ku “til” di maneya “gir”ê da ye; di çêkirina navên wekî “Girsarînc, Girêsor, Girxank” û hwd da heman şêwe bikaranîn heye. Li herêmê “gir”ê ku di navên jîngehan da yan jî di navên hin herêman da derbas dibe, hinek ji wan girikên dîrokî ne, hinek jî yên xwezayî ne.

Navê “Bîrînî”yê jî li erdnîgarîya wê dihê. Li Bîrînîyê gelek bîrên xwezayî û yên çêkirî ku di nava gelî da ji wan ra dibêjin “sarînc” hene. Gundekî din ku di navê wê da “bîr” heye, gundê “Bîra”yê ye.

2.2.4. Yên ku Navê Wan li gor Navên Riwekan Çê bûne

Di rêza sêyemîn da beşa navên ku ji riwekan çê bûne, heye. Di vê beşê da deh nav hene: Tawîk, Sûsik, Kunder, Kerik, Dirik, Kanîzil, Kanîzeytûn, Simaqî, Darik, Rewşat (Roşat). Di du navan da bêjeya “kanî”û navê riwekekê bi hev ra ye. Navê “Rewşatê” bi du awayan dihê bilêvkirin, “Rewşat” û “Roşat”. Navê riwekê jî wek “rewşat”û “roşat” dihê bilêvkirin. Ahmet Kasımoğlu (Kasımoğlu, 2013, r. 656) vê riwekê bi navê “rewşatik”ê dide nasîn. Li hin cihên ku bi navê riwekekê dihên binavkirin, aniha ji wan riwekan tune ye. Wekî mînak li Kanîzeytûnê darê zeytûnan nemane. Di van demên dawîn da di nava hin baxçeyan da çend heb darê zaytûnan hatine çandin. Ji ber wê mirov dikare bibêje ku di demên ku nav li van jîngeh û herêman bûne ev riwek hebûne lê bi demê ra bi piranî ji holê rabûne.

2.2.5. Yên ku Navên Wan bi Tirkî ne (Gundên Piştra Hatine Avakirin)

Di rêza çaremîn da gundên ku navên wan bi tirkî ne hene. Ji van gundan Qizil, Demirlîyê û Şawêrdî gund in, yên mayî mezra ne. Piranîya van mezrayan di 40-50 salên dawîn da ava bûne û bi avakirina wan ra navên tirkî li wan bûne û di nava gelî da ev nav bi awayê bilêvkirina gelêrî dihên bikaranîn, lê her sê gund nayên zanîn ku kengî ava bûne. Gundên navên wan bi tirkî ne ev in: Qizil, Demirlîyê, Şawêrdî, Subatan, Develi, Aslantepê, Dedê, Giriktepe. Ji van navan “Giriktepe” navekî têkel e. Nav, ji navekî bi kurmancî û ji navekî bi tirkî çê bûye ku her du nav hevmaneyên hev in lê cudahîyeka biçûk heye di navbera wan da; “gir”

û “tepe” di heman maneyê da ne, “girik” girê biçûk e û beramberîya wê bi tirkî “tepecîk” e. Ligel vî navî, tenê navê “Girik”ê jî ji bo vî gundî dihê bikaranîn.

2.2.6. Yê n ku Navên Wan li Gor Rengan Çêbûne

Di rêza pêncemîn da navên li gor rengan çê bûne hene. Girê Sor, Kevirşîn, Kunreş, Hedreşk, Zikreş, Mizgewr, Qero. Di nava van navan da ji bilî rengan taybetmendiyên erdnîgarî, yê wekî “gir, kevir”, taybetmendiyên lebatên mirovan “zik” û navê alavekê “kun” di wan da hene. Em nizanin “hed” û “miz” di kîjan maneyan da, ji bo navên gundan hatine danîn. Mirov dikare bibêje “miz” di nava gelî da, dihê du maneyên cuda. Yek jê “miz dan” di maneya firkandinê da ye, ya dudan di maneya “mêxweş”ê da ye. Navê “Qero”yê bi erdnîgarîya gundî ve girêdayî ye. Kevirê gundî qer ango reş in.

2.2.6. Yê n ku Navên Wan li gor Hêl û Alîyan Çê bûne

Awayekî din navdayîna jîngehan li gor hêl û alîyan çê bûne. Ji bo hêlan tenê hevalnavên jêr û jor hatine bikaranîn. Sedema vê yekê jî taybetmendiyên erdnîgarî ne, xaka Dêrikê li bakur bilind e û her ku ber bi başûr ve dadikeve nizm dibe. Dibe ku ji ber vê taybetmendiyê be, aliyê jor, li herêma Dêrikê gelek caran di hundirê xwe da maneya “bakur” jî dihewîne: Germika Jor, Germika Jêr, Menteşîya Jor, Menteşîya Jêr, Xozberîya Jor, Xozberîya Jêr. “Menteşî” dibe kuji “bendkêşe”ya bi farisî ku bi awayê “menteşe”yê derbasî tirkî bûye. Maneya “xozberî”yê ne zelal e. Xozberî dibe ji du bêjeyan çê bûbe: “Xoz” di kurmancîyê da di maneya “prêze”yê da ye, “berî” jî jixwe di maneya xwe ya erdnîgarî da ye lê em nizanin ku ev nav li gor van maneyan çê bûye yan na. Heger weha be “xozberî” dihê maneya “Pirêza li berîyê”. Ji ber ku her du gund jî bi rastî jî li berîyê ne mirov weha difikire. Germik li gor derûdora xwe germtir e. Şênîyekî gund got “*Ji ber gi gundê me germtir i, tenê me berî ê her kesî digêji.*” (Germik: M.) Gundên ku navên wan hevbeş in lê bi hevalnavên “jor” û “jêr” ji hev hatine veqetandin, wekî mesafe nêzîkî hev in.

45

2.2.7. Yê n ku di Navên Wan da Navên Xirbe û Şûnwaran Hene

Di navên şeş gundan da bêjeya “xirbe” derbas dibe. Xirbe di heman demê da hêmaya şûnwaran e: Xirbê Reş, Xerabreşk, Xirbê Belek, Xirbê Herîyê, Xirbê Gura, Xirbê Qeya. Me Qizila Xerabe nekir vê beşê ji ber ku pênsa “xerabe” ji bo vî gundî di maneya “neşên”ê da hatîye bikaranîn. Jixwe ji bo ku ji Qizila mezin were veqetandin navê wê bûye “Qizila Xerabe” û navê Qizila mezin jî “Qizila Şên” e. Lê bêjeyên wekî Xerabreşk û yê din bi awayekî aşkere bi sedema ku li

van gundan şûnwar hene li wan hatine kirin. Em dibînin ligel navê “xirbe”yan bi giranî navê rengan jî hatine bikaranîn. Reşbûna kevirên xirbeyan, belekbûna wan, yan jî ji ber ku girikê dîrokî ne, li rûyê erdê ji kevir û avahîyan bêtir ax xuya ye, ev ax wekî herîyê hatîye tarîfkirin ev nav li wan bûne. Li ser navê “Xirbê Gura” vegotîneka efsanewî heye. Di pêş da em dê bi kurtasî behsa vê vegotinê bikin.

2.2.8. Yên ku bi Avahîyekê ve Têkildar in

Navên li gor avahîyekê çê bûne pênc in: Birc, Dêra Çolê, Xanok, Qesrîk, Xanîka. Ji van gundan bi taybetî Birc devereka dîrokî ye û şûnwarên wê li rûyê erdê xuya ne. Di navê Dêra Çolê da di heman demê da navnîşaneka erdnîgarî jî heye. Bi navê “Dêra Metînan” gundekî din di nava sînore Dêrikê yê çandî da heye û ev her du nav bi vî awayî bi navê eşîrê û bi navê taybetmendîyeka erdnîgarî ji hev hatîye veqetandin. Dêra Çolê li berîyê ye, ji ber wê navê “çolê” dê hatibe lêkirin. Bi vî awayî ji bilî “Girê Sor”ê bi awayê fermî gundê Dêrikê ye, gundekî din yê bi heman navî heye û ev gund jî herçend bi awayê fermî bi Şemrex ve girêdayî be jî di nava sînore Dêrikê yê çandî da ye, ji bo jî gundê hem navê xwe were qetandin bi navê eşîra xwe wekî “Girê Sorê Metîna(n)” dihê bilêvkirin.

46

2.2.9. Yên ku Navên Ajelekê di Wan da Hene

Di beşek din ya navan da em navên ajelan dibînin. Hejmara van navan pênc in: Kurşêran, Kanya Ga, Korbeşk, Çemê Qêntir, Golika Geryayî. Di navê “Kurşêran”da ligel navê ajelekî em navê teşeyeka erdnîgarîyê; di “Kanya Ga” û “Çemê Qêntir”ê da ligel navên ajelan em navên jêderên avê jî dibînin. “Golika Geryayî” dişibe hin navên eşîrên kurdan yên li herêmên din. Wekî “Gabetilî”, “Gawestîya” û hwd. Ji bo hin Metîniyan jî dibêjin “Metîniyê Gabetilî” ku li herêma Egilê, ya navçeya Dîyarbekir dijîn. Kanya Ga wekî “Kanya Gê” jî dihê bilêvkirin.

2.2.10. Yên ku di Heman Demê da Navên Alavan in

Navê hin gundan di heman demê da navên alavekê yan jî amûrekê ne: Qamçîya, Bizmaro (Bizmarê Metîni, Bizmarê Menda) Meşkîna, Kelek. Ji van navan “Bizmaro” du heb e û ji bo jî hev were veqetandin li gor eşîrên wan, nav li wan hatine kirin. Şênîyekî ji Bizmarê Metîna ji me ra got ji ber ku erdê gundê me hişk e navê gund bûye Bizmaro.

2.2.11. Yên Wekî Din

Navên hin gundan jî nakeve ji van beşan yekê jî. Ji ber wê me ev gund di beşa “wekî din” da tomar kirin. Ev nav 18 heb in: Selamet, Fitnê (Fitin), Qubilme, Qubik, Heyalê, Kufirlê, Heramîyê, Hoz, Tirbamamo, Zorava, Gamir, Zook, Çildiz, Şa(l)hênik, Şawelêt, Devşil, Peyamlîyê, Qizila Xerabe. Di nava van navan da navên razber yên wekî “Selamet, Fitnê (Fitin), Heyalê, Kufirlê, Heramîyê, Şawelêt”; navên wekî “Qubilme, Qubik” ku bi taybetmendiyên avahîyan ve têkildar; navên wekî “Zorava, Gamir” ku di derheqê awayê avakirina xwe da agahîyan didin; navên wekî “Çildiz, Zook, Şahênik” bi hevalnavên cuda çê bûne hene. Hin beşdaran navê Şahênik wekî “Şalhênik” bilêv kirin. Mumkin e dengê “l”yê ketibe, nav wê demê di maneya “şalê hênik” da ye. Qizila Xerabe ji ber ku demek dirêj vala maye, navê gund bûye Qizila Xerabe. “Hoz” di maneya “eşîr” yan jî “ezbet”ê da ye.

2.2.12. Yên ku Maneyên Wan Nihatine Famkirin

Ji ber ku me bi misogerî bi maneya wan nizanîbû me navê pêncî û çar gundan nekir tu beşekê: Talbeş, Karsan, Koder, Sîçana, Beyrok, Silik, Kato, Urt, Seker, Kumtere, Fêzkê, Mixat, Xirar, Ofî, Sêpnat, Rebet, Şerbê, Zembelor, Kwêtê, Buzu, Taşît, Mezra Suravirkê, Dêşî, Eynterî, Olaqa, Heboşî, Hilêlî, Qizler, Belana, Balfis, Misrik, Çekem, Eynsilk (Insilk), Eyncil (Incil), Ernebî, Erbete, Qindefî, Xêdûk, Bedras, Hedbê, Maşmaşk, Eyndewl, Selmê, Şemlik, Reqaqî, Mavan, Bizdoxan, Sîsan, Kurkan, Sadan, Siftek, Erbelûş, Qetaro, Welik. Ji van navan mirov dikare li ser çend heban hin şiroveyan bike. Wekî mînak di navê “Beyrok”ê da “rok” heye, bêje dibe ji kelijandina “peya” û “rok”ê çê bûbe. Îhtîmaleka din ev e ku nav dibe ji bêjeyên “beyar” û “rok”ê çê bûbe. Mirov dikare bibêje lêkolîneka bi vî rengî, ji alfiyê etîmolojîyê ve divê bibe mijara xebateka xweser.

Di gera me ya li gundên Dêrikê da hin şênîyan di derheqê navên gundên xwe da hin vegotinên li gundê wan hene yan jî texmînên xwe ji me ra gotin. Ji van vegotinan hinek jê herçend maqûl bûn jî piranîya wan wekî etîmolojîya gelêrî bûn. Ji ber ku me şopê şiroveyên wan di navên gundan da û bi awayekî şênber li gundên wan nedîtin ku em wan bi wî awayî bipejirînin, me navên van gundan li gor van vegotinan dabeş nekirin. Tenê wekî ji bo mînak be em dê cih bidin çend heb ji van vegotinan û şiroveyên şênîyan yên di derheqê navên gundên wan da: Li “Dêşî”yê şênîyekî ji nîfşê mezin li ser maneya navê gundê xwe weha got: “Li

gora gi qal dikin berê li vir dêrek hebûyi. Navê vê dêrê Dêra Şîn bûyi, ji ber wê xelkê jê ri gotîyi 'Dêrşîn'. Ev nav li gor texmîna mi dûr bûyi Dêşî."(Dêşî: A.) Beşdarekî ji nîfşê mezin yê ji Xirbê Gura li ser maneya navê gundê xwe ji me ra weha got: "*Gora gi ji me ri hatîyi gotin, berê li vir rêwî tazî dikirin. Ji ber wê navê gund, di mana cê gurandinê di, bûyi Xirbê Gura. Li Çildizê jî çel heb diz hebûyi, ji ber wê navê gundê wan ana Çildiz i. Cakî din jî heyi, li wir jî vanê diz diketin pêşîya xelkê, navê wir jî mayi Girkemîn. Li ser wî girî kemîn datanîn û millet tazî dikirin."* (Xirbê Gura: M.)

Ev navên ku em bi maneya wan nizanin, em nizanin bi kîjan zimanî ne jî. Hinek ji wan dişibin navên erebî. Wekî mînak yên di hundirê wan da "eyn" derbas dibe wekî navên erebî ne: "Eynterî, Eyndewl, Eyncil, Eynsilk." Hinek nav jî hene mirov nikare texmînekê di derheqê wan da bike: Urt, Belana, Ofî, Kumtere û hwd. Navê "Qizler" ê mumkin e ji tirkî hatibe. "Kızlar" di heman demê da navê gund yê bi tirkî ye ku di maneya pirjimarîya "keç"an da ye.

Di dabeşkirina navan da mirov dikare hin beşên din jî çê bike yan jî ev dabeşkirina ku me çê kirîye biguherîne. Bi taybetî navên ji du bêjeyan pêk dihên ji bo dabeşkirinê cuda guncaw in. Wekî mînak me karîbû navên wekî "Xirbê Belek, Xerabreşk, Xirbê Reş" bikira nava jîngehên ku navên wan bi rengan çê bûne. Sedema ku me ev nav cihê dabeş kirin, giringîya taybetmendîya wan ya dîrokî bû. Yan jî me dikarîbû "Çemê Qêntir" di beşa erdnîgarî da tomar bikira. Çem beşek erdnîgarîyê ye lê ji ber ku yê ku nav li vê beşa erdnîgarîyê kirîye "qantir" e, me ev nav di beşa jîngehên ku navên wan bi ajelekî çê bûne da tomar kirîye.

3. Navên Teşeyên Erdnîgarî li Herêma Dêrikê

Me teşeyên erdnîgarî di nava xwe da wekî sê beşên cihê dabeş kir. Beşa yeke-mîn teşeyên bi "bilindayî" ne ku bi giranî ev nav ji herêma çîyayî, lêf û Qerecdax hatine tomarkirin. Beşa duyemîn teşeyên rast, berî, guher û hwd ne. Beşa sêyemîn jêderên avê yên wekî çem, gol, kanî û hwd ne. Me pêdivî dît ku wekî beşa çaremîn jî em navên cihên civakî, yên bi destên mirovan hatine çêkirin, yên wekî şûnwar, mezal, zîyaret, dergah, avahî, war, rez, xerzik, ben, hol, evşo, dik, rê û pêgrê tomar bikin. Di her binbeşekê da me ev çar beşên ku me li jor behs kirîye, bi rêzê tomar kirîye. Dema ku em li navên taybetî yên van cureyên erdnîgarî dinêrin, li gor awayê navlêkirinê em van beşên navlêkirinê dibînin:

3.1. Navên Teşeyên Erdnîgarî, yên bi Navên Riwekekê Çê bûne

Gelek teşeyên erdnîgarî navên xwe ji riwekekê wergirtine. Hinek riwekên ku navên xwe li teşeyên erdnîgarî kirine aniha jî li cihê xwe ne. Lê hinek jê êdî lê ne xuya ne. Wekî mînak li “Newala Biîvê” hîn jî darên biîva hene lê li “Dika Mazî” darên mazî nemane. Li gor rêzê pêşî em dê mînakên navên bilindayîyan, navên teşeyên rast, navên teşeyên avî û di ya dawîn da jî navên herêm û wargehên civakî ango navên şûnwar, mezal, zîyaret û hwd bidin. Hin navên me tomar kirin û hêjayî mînakdayîne ne ev in:

Zinarê Besta Gêjnikê, Textê Kevota, Textê Hîrê, Kura Kulîlkê, Besta Sîrdîma, Tata Kerikê, Girê Noka, Girê Nîska, Gîyarê Şekerokê, Dika Mazî, Newala Mazî, Piştî Mazî, Newala Biîvê, Newala Gwîzê, Keloşka Guhîjê...

Korta Teewkê, Korta Talîyê, Kortika Dara, Korta Mazî, Korta Gwîzê, Guhera Ceh, Guhera Botavkê, Dara Hola Mêra, Meydana Gwîzê...

Çemê Çînarê, Gola Kulîlkê, Gola Zîla, Gola Benîştokê, Ça Sosinkê, Kanya Gwîzê, Kanya Hijîrê, Kanîhînarê, Kanîkenêr, Bîra Hinarê, Bîra Hijîrê, Şikefta Biîvkê, Hezaza Çîlo, Sarınca Hilalkê...

Mezelê Dara Qut, Mezelê Serê Devîya, Zîyareta Girê Dar, Zîyareta Darbero, Warê Biîvkê, Holê Gezo, Duryana Xerzika...

Mirov dikare li van navan binêre û li herêmê ji mêj ve kîjan riwek şîn hatine bibîne. Me ji şênîyan bihîst ku êdî darên kevotan li herêmê li ber tunebûnê ne. (Bixur: B.)

Navên hinek herêman bêyî ku navên teşeyeka erdnîgarî di wan da derbas bibin, bi navê riwekekê û bi navekî din çê bûne. Wekî “Tawîya Kuştîya, Biîvka Haco, Tûka Sofî Xelef, Dara Mamûda” û hwd.

3.2. Navên Teşeyên Erdnîgarî, yên bi Navên Ajelan Çê bûne

Navê hinek teşeyên erdnîgarî bi navê ajelê çê bûne. Ev ajelên ku navên wan li teşeyan bûne hinek jî wan ajelên kovî ne û hinek jî wan yên kedî ne. Mirov dikare bibêje navên ajelên kovî li gor ku ew ajel li wê herêmê pir hatine dîtin lewma hatîye dayîn. Navên ajelên kedî jî mirov dikare bibêje ji ber ku şênîyan ew ajel li wan deran xwedî kirine, karekî bi wan ajelan ra têkildar li wan deran hatîye kirin lewma ew nav li wan deran bûne. Wekî mînak zinarek ku tim qertel lê hatine dîtin navê wê bûye “Zînara Qertel” û golek ku berx tê da hatîye şuştin navê wê

bûye “Gola Berxa”. Deverin jî hatine şibandinî lebateka ajelekî, wekî “Pozê Pişta Kerê”. Balkêş e cihê ku bi navên ajelên kovî dihên binavkirin, cihên wekî zinar, poz, gir û sikur in ku cihê jîyana kovî ne. Cihên bi navên ajelên kedî ra dihên binavkirin bi piranî cihên rast û deşt in ku nêzîkî jîngehan in. Hinek mînakên me tomar kirine ev in:

Zinarê Qertel, Zinarê Teyra, Newala Gura, Newala Pepûkê, Sukra Pepûkê, Kura Mişka, Pozê Pişta Kerê, Pozê Mûristanê, Pozê Ker, Şaxa Bûm, Tata Rêvî, Zanka Şêr, Gîrrêvî, Girê Kerkuştî (Di heman demê da şûnwar e, li Eynterîyê ye.) Keloşka Qertel, Devîya Weşsa, Kevirê Lingê Duldulê, Hêlîna Bilbil...

Guhera Ga, Guhera Peza, Guhera Dewara, Korta Mirîşka, Korta Kanîxe-zalkê, Rasta Kera...

Şikefta Gura, Şikefta Kevoka, Qula Rêvî, Qula Keftêr, Qulika Wahşa, Gola Berana, Gola Berxa, Gola Bizina, Gola Kera, Golmarîn, Kanîya Beqa, Kanîya Xezala, Sarınca Mişk, Bîra Kewa, Hezaza Gura...

Navên mezal, zîyaret û şûnwaran ku bi navê ajelekî çê bûne me nedîtî. Mumkin e ji bo ku wekî bêrêzî nebe bi navên ajelan ra nav li wan nehatibe kirin. Li Xarok navê herêmekê “Bajarê Çûka” ye. Navê herêmekê din “Lûsa Teyra” ye.

3. 3. Navên Teşeyên Erdnîgarî, yên bi Navê Mirovan Çê bûne

Ji bo gelek teşeyên erdnîgarî bi vî awayî dayîna navan gelekî belav e. Kesên ku navên wan li van cihan bûye, ji aliyê nişên mezin jî nayên naskirin. Yê hinek kesan jî tenê çîrokên wan dihên zanîn. Navên hin cihan jî ne bi navê taybetî lê bi nasnavan û bi navên cinsî hatine dayîn. Mirovên ku navên wan li deveran bûye bêguman kesên bibandor bûne. Navên kesên wekî şêx, mela, axa, zana, mêrxas, dewlemend, serok û hwd li herêma teşeyan hatine kirin. Hinek cih jî bi awayekî din, bi kesên ku navên xwe ji wan wergirtine ve têkildar in. Wekî mînak “Qulika Ezîzê Biro” şikefteka xwezayî ye. Lê Ezîzê Biro ku rewşenbîrekî dema xwe bû, di navbera salên 1970-1980 da hinek xort li dora xwe civandine û bi alîkarîya wan di vî şikeftê da xebitîye ku avê jê derxîne û bi vî avê daran li herêma Govê biçîne. Ji ber wê ye ku navê vî şikeftê, berê çî bû em nizanin, di nava gelî da dibe “Qulika Ezîzê Biro.” (Dêrik: Ş.)

Li gelek gundên Dêrikê em li çîrokên van kesan rast hatin ku piranîya wan nayên naskirin tenê çîrokên wan mane di nava gelî da. Hindik be jî hin kes ji

wan dihên naskirin, bi kêmanî nifşê mezin ji dê û bavê xwe neqil dikin ku ew kes jîyane. Mînakek çîrokekê ku me ji beşdarekî guhdarî kir bi vî awayî ye: “*Me nedîyi lê belê li gora gi bav û kalê me qal dikirin digotin, li gundê me melak hebûyi, navê wî Hisên bûyi. Ev mele di dawîya emrê xwe di dixurifi, go carê ji gund derdiket û diçû ser kura li hemberî gund, azan dida. Ji ber wê navê wê kurê bûyi “Kura Hisênîk”.* (Fitin: C.) Hinek mînakên me dane hev, ev in:

Kura Elî Biro, Kura Husênîk, Kura Bûbikê, Pozkê Miê Kalê, Textê Erebresûl, Kura Şêx Mîr, Şaxa Mamûd Axa, Şaxa Şemo, Xiramê Eysreşê, Besta Xuş, Kura Şêx Mîr, Zinara Bûk û Zava, Textikê Bûka, Histûna Zeynê, Newala Şaxê, Girkê Hecîya, Bereha Ma Silo, Qeşa Fereckê, Qûça Zerikê...

Korta Medê, Kortika Silîmo, Erdê Maro, Guhera Gavana, Rastika Fêrîko, Rasta Zînikê, Korta Qereçîya, Beyarê Mamûçya...

Gola Mûsê, Gola Eysîkê, Gola Gavana, Gola Pîrê, Ça Warê Hiço, Şikefta Şewlê Mezrayî, Qulika Ezîzê Biro, Şikefta Hedikê, Şikefta Hûto, Şikefta Mîşo, Şikefta Hemokê, Kanîya Pîreka, Kanîka Şehemê, Kanîka Şêro, Kanîka Osmên, Sarinca Fatimê, Hezaza Beyo, Hewdê Lawika, Hewdê Keçîkê, Bîra Dayê Silo, Bîra Mala Hemedê Haco, Zaxora Kosê...

Mîrbadîn, Baba Emer, Şêx Hesên, Sîn û Seydoş, Zîyareta Kal û Pîrê, Zîyareta Şîrîf Baba, Zîyareta Şêx Nuredîn, Zîyareta Êrge (Êlge) Baba, Mezelê Mûsa Axa, Mezelê Şêx Osman, Mezelê Şêx Zibêr, Mezelê Şêx Hesên, Mezelê Evdî, Mezelê Xidra (eşîr), Mezelê Şêx Mensûr, Xirbekê Kûto (Xanîka), Warê Bûka, Warê Zerîfe, Evşê Evdilê, Bendika Şendo, Rezê Garê Dêwid, Zeytûnê Çêço, Hewqa Meqsîkorko, Aşê Qadê Ela, Çopilma Ma Emko, Emya Ma Silo ...

Di “Ça Warê Hiço”yê da bêjeya “Ça” di maneya “çay, çayîk”ê da ye û li gor beşdaran “Hiço” jin e. “çopilme” li gor pênasî beşdaran, bendera ku lê ceh, nîska, genim û tiştên din tevlihev dibin. (Xarok: R.) Wê çaxê mirov dikare bibêje koka vê bêjeyê “çop” e. “Ma” di devokê Dêrikê da kurtkirina bêjeya “mal”ê ye û Emko jî kurtkirina navê mirovekî ye. Beşdaran nizanîbûn navê vî kesî ye dirêj çî ye lê belê li gor texmînên me dibe ji “Emer (Emo – Emko), Hemdula (Hemo – Hemko - Emko), Mehemed (Hemo – Hemko – Emko)” navek be. “Emî” bêjeya “hemî” ye ku li gelek gundên çiyê bi vî awayî dihê bilêvkirin. Ev bêje ji “hamî”ya erebî hatîye kurmancî, wekî lêker bi awayê “hemandin, hemidandin”ê jî dihê bikaranîn. Mimkun e lêkera “hefidandin”ê jî ji vî bêjeyê guherîbe. Deverên ku jê rê

dibêjin “hemî” cihên daristan û devî ne. Xwedîyê hemîyan dikarin ji hemîyên xwe êzing, qurmik û hejikan bibirin û wekî ardû bi kar biînin yan jî bifiroşin. Beramberîya vê bêjeyê di tirkî da “koru, koruluk” e û hem di tirkî da hem di kurmancî da û hem di erebî da maneya wan yek e. Deverên “hemî”, ew deverên ku hatine parastin.

3. 4. Navê Teşeyên Erdnîgarî ku li gor Taybetmendîyeka Erdnîgarî – Xwezayî Çê Bûne

Navên gelek teşeyên erdnîgarî li gor taybetmendîyeka xwe ya erdnîgarî yan jî xwezayî çê bûne. Wekî mînak “gir” teşeyeka erdnîgarî ye, “poz” jî ji bo teşeyên wekî gir û zinaran cihê herî bilind e. Em di navê “Pozê Bel”ê da taybetîyeka erdnîgarî û di “Girkê Axîn”ê da jî taybetmendîyeka xwezayî dibînin. Navên hin teşeyan jî bi navê jîngehê dihên binavkirin. Wekî “Bîra Xarok, Guhera Çewligê, Dengiza Bixurê, Zeytûnê Heramya” û hwd. Me ev mînak jî di nava vê beşê da tomar kirin, ji ber ku navên van jîngehan jî navên cihekî ne divê wekî navên erdnîgarî werin pejirandin. Hin mînakên ku me tomar kirine û dikevin vê beşê ev in:

Girkê Axîn, Girê Çala, Garê Bîra, Gîyarê Kurê, Textê Qûça, Tata Qûç, Kura Hewda, Kura Xiram, Pozê Hewdika, Pozê Bel, Pozê Rûtik, Zinara Qeşê, Pozê Tûmikê, Şeharê Qetaro, Qeşa Qelişî, Xiramê Tûjik, Berwara Dirêj, Enîşka Avê, Xaxot (li herêma Xabê) Abdurrahman Onen, xaxotan wekî teşeyeka karstîk tarîf dike. (Önen, 2008, r. 77) Di van mînakan da “Tûmik” navekî taybetî yê herêmekê û “Qetaro” jî navê jîngehekê ye.

Rasta Keloşkê, Kortika Ketî, Korta Birûskê, Deşta Berî, Guhera Çewligê, Guhera Rût, Rasta Sûbetanê, Korta Avzêmkê, Korta Zangê, Axreşk, Axgewrk, Axka Dimsê... Di van mînakan da Çewlig û Sûbetan navên taybetî yên jîngehan in.

Çemê Bîrika, Çemê Şikestûnê, Gola Qeraça, Goltatîn, Ça Hezazê, Bîra Xarok, Şikefta Keloşkê, Şikefta Dilopa, Şikefta Tatîn, Şikefta Sêderî, Deşta Bel, Kanîbîrk, Kanîya Qelişî, Dengiza Bixurê, Dîyarî Meydan... Di van mînakan da Şikestûn, Hezaz, Xarok, Bixur navên taybetî yên jîngehan in.

Xirbê Ofiyê (Ofî), Xirbê Fitnê (Fitnê), Xerabbajar (Fitnê), Xerabbajar (Sîsan), Xirbê Lêr (Mavan) Xirbê Mitik (Talbeş), Xirbekê Arîyê (Xirbê Herîyê), Kela Rebetê (Rebet), Mezelê Kortê, Mezelê Palê, Mezelê Taşîtê, Ziyareta Axa Gewr, Zeytûnê Qerêç, Xerzikê Korta, Çarrêya Siltokê (Siltok gund e.)... Di van mînakan da Ofî, Fitnê, Rebet û Taşît navên taybetî yên jîngehan in.

3. 5. Navên Teşeyên Erdnîgarî ku li gor Jîyana Civakî Çê Bûne

Navên hin cihan li gor kar û barên gelî, li gor jîyana şênîyan ya civakî, li gor dîn û bawerîyên wan, çand û kevneşopîyên wan çê bûne. Ji van nava mirov dikare di derheqê jîyana gelî ya kevn da bibe xwedî fikirekê. Wekî mînak ji van navên li jêr mirov dikare bibêje ku gelê herêmê ji berê da bi ajelvanî û bi cotkarîyê ve daketîye. Wekî pîşe komir çê kirine, zîvkerî kirine, çûne seyde, ji ajelên xwe ra rêsi çê kirine, ji zîyaretan û hêza wan ya mîstîk bawer kirine, di hin deman da bi ereban ra şer kirine ku hatine li talanên wan xînin, carinan di nava xwe da şer kirine, qereçîyên koçer vehewandine... Wekî mînak me ji beşdarekî guhdarî kir, navê “Kevirê Piştîya” bi vî awayî çê bûye: *“Ji navenda Dêrikê keç û jin û pîrekê diçûn çê hejik tanîn. Wexta ji Serê Xabê dadiketî, kevîrek wek kursîya gi mere kani lê rûni û pişta xwe bidê heyi. Pîreka li vir hilma xwe vedikirin, teva hejikê li pişta xwe, li ser vî kevîrî rûdiniştin. Ji ber wê navê vî kevîrî bûyi Kevirê Piştîya û ev nav bûye navê vê herêmê.”* (Dêrik: E.) Hin navên ku me hêjayî mînakdayîne dîtin ev in:

Newala Qişlê, Kura Zîyaretê, Gomê Seydvaniya, Kura Zîvkerê, Neqeba Bêrîyê, Tatê Kiraşo, Girê Etara, Girkemîn, Girkê Bêndera, Girkê Hecîya, Şewlê Goşt, Bereha Eşûra, Kevirê Piştîya...

53

Korta Karwana, Korta Mewtê, Korta Kûrê, Guhera Ereba, Guhera Şer, Guhera Hola, Korta Qereçîya, Korta Kuşçîya...

Şikefta Cina, Şikefta Dêw, Şikefta Qişlê, Şikefta Rêsiya, Kanîya Bêçare...

Xirbê Qilîç (Xanok), Mezelê Çel Xortê Bi Gulî (Mezra Gêrî), Zîyareta Bê, Mezelê Goristên, Kêldizk (Tilbisim), Bena Dêwa, Holê Gezo, Herêmê Kêfê ...

Ji van mînakên û ji vegotinên şênîyên van herêman dihê famkirin ku li “Newala Qişlê” pez hatîye qîşlekirin (Fitin: A.), li “Girkê Bêndera” bênder hatîye gerandin, li “Korta Kûrê” kûreya komirê hatîye çêkirin, li “Korta Kuşçîya” mirov hatine kuştin (Xarok: R.), li “Girê Etara” (Bixur: B.) etara tiştên xwe firotine, li “Tatê Kiraşo” jinan kinc şuştine. Gelî bawer kirîye, yê ku ba di canê wan da hebe dê li “Zîyareta Bê” (Mavan: O.) baş bibin, bawer kirîye ku di “Şikefta Cina”ê da cin hene. Li gor bawerîya şênîyan di “Mezelê Çel Xortê Bi Gulî”yê da çel xortên bi gulî ku hatine kuştin, veşartî ne. Li Holê Gezo ji ser çiloyê darên berî gezo berhev kirine, li “Herêmê Kêfê” (Xarok:R.) pîknîk û seyran kirine.

3. 6. Navên Teşeyên Erdnîgarî ku bi Hevalnavên wekî Reng, Pîvan, Hêl û Hejmaran Çê Bûne

Navên hinek teşeyan bi alîkarîya hevalnavên rengan yan jî pîvanên wekî bi-çûk, mezin, dirêj, nuh, kevn, jêr, jor, bilind, nizm û yan jî bi hejmarekê û hwd hatine çêkirin. Navdayîna bi vî awayî gelekî xurt e, me gelek mînakên wê dîtin:

Gîyarê Reşikê, Girkê Şînik, Pêncgira, Lata Sor, Lata Şîn, Lata Zer, Pozê Şîn, Pozê Sor, Qîşê Bilind, Tatê Şîn, Gomê Gir, Kevirê Kerr, Kevirê Tingting...

Guhera Dirêj, Sêguherka, Guhera Jêr, Guhera Jor, Korta Fire, Rasta Gewrik, Axreşk, Axgewrk, Pûşgewr ...

Çemê Zuha, Gola Şîn, Gola Sor, Gola Reş, Gola Xwînê, Gola Mezin, Gola Biçûk, Gola Nuh, Goldirêjkê, Kanîsork, Dubîrka, Bîra Miênî, Kidaba Jor, Kidaba Jêr, Şikefta Devnizmik...

Mezelê Gewrik, Mezelê Spî, Mezelê Nuh, Mezelê Kevn, Mezelê Jor, Mezelê Jêr...

Li gundekî heger ji teşeyekê yan ji cihekî du heb hebin wê demê navên wan li ser dijberîyeka hevalnavan çê bûye. Wekî mînak li jîngehekê du heb mezêl hebin ev her du mezêl yan li ser nuhbûn û kevnbûnê yan li ser li jêrbûn û li jorbûnê ji hev hatine cudakirin. Ji ber ku li gelek gundan ji bo avdana pez û dewaran, golên avê hatine çêkirin û li hin gundan jî hejmara golan ji yekê zêdetir bû, me di navên golan da mînakên bi vî rengî gelekî dîtin. Li gundê ku tenê golek lê hebûya bi piranî ev gol wekî "Gola Gund" hatibû binavkirin.

3. 7. Navên Bi Avahîyekê, bi Şûnwarekê ra Têkildar in

Di navên hin teşeyan da şopên şûnwaran xuya ne. Carinan jî rasterast navê avahîyekê bûye sedem ku nav li teşeyeka erdnîgarî yan jî li herêmekê bibe. Mînakên bi vî awayî yê navdayîne kê mî bin jî, ji ber ku mumkin e li wan deran şûnwar hebin me pêwîst dît ku em wan jî tomar bikin.

Qîşê Kêlê (Sadana: K.), Kela Kaska (Kumtere: Y), Gîyarê Kelê (Bixur: B.), Dika Dengê (Fitnê: O), Neqeba Kelê (Bixur: M.)...

Korta Kelê (Belik: A), Guhera Sêsitûnê (Belik: A.), Guhera Zêr û Besrek (Taşît: H.)...

Bîra Dêrê (Meşkîna: C.), Kanîbindêrê (Xab: O), Ça Xiznê (Xarok: A.), Gola Aşê Gewr (Xozberîya Jor: M.)...

Dêra Fila (Qizilê: F.), Mezelê Fila (Fitnê: S.), Qesrîk (Mezra Gêrî: K.), Rêya Aşa (Fitnê: O.)...

Li ser van avahîyan agahîyeka aşkere tune ye. Li hinek cihan tu şopek li rûyê erdê tune ye, tenê navên wan mane. Wekî mînak me li sê gundên cuda navê “Korta Kelê” dît lê li gundekî jî kele tune bû. Li gor agahîyên şênîyan dan me, di demên kevn da li wan deran “kele” hebûne. Cihên ku navên avahîyan di wan da derbas dibin û cihên ku şûnwar lê hene, di nava kevanê da navên gundan jî hatine nivîsîn.

3. 8. Navên Mêlavan û Çîrokên Wan

Li herêma Dêrikê, cihên ku mirov lê hatine kuştin wekî “mêlav” dihên binavkirin. Li gor agahdarîyên ku beşdarên dan me sedemên van kuştinan bi piranî ji ber dijminatîyê ne. Ji bilî dijminatîyê sedemên wekî şêlandin, dizî, destdirêjî û carinan pevçûnên biçûk yên di navbera du hevalan da qewimîne jî hene. Sedem her çi dibe bila bibe, weha dihê famkirin ku ev bûyer û kuştinên ku çê bûne bandor li şênîyên herêmê kirine û ew der, çi jin dibe çi mêr dibe bi navê yê kuştî bi nav kirine. Ji van kesên kuştî hinek, ji wan dihên naskirin û çîroka kuştina wan dihên zanîn lê hinek ji wan hatine jibîrkirin. Di nava van mêlavan da yên nuh jî hene ku dihê famkirin awayê navdayîne yên li ser bûyerên bi vî rengî hîn jî berdewam e. Gelek şênîyan nexwestin di derheqê van bûyerên nexweş da bi hûrgilî agahîyan bidin, ji ber wê me jî ji bilî çîrokên çend bûyeran li çîrokên mêlavan nepirsî. Ji aliyê onomastîkê ve giringîya mêlavan ev e ku mêlav mînakên li ser bûyerekê navên li herêman bûne. Bêjeya “mêlav”ê me ji beşdarekî tenê wekî “mêrav” bi-hîst, yên mayî gişan ew wekî “mêlav” bi lêv kirin. (Mavan: H.) Ev bêje ji aliyê etîmolojîk ve hêjayî lêkolîne ye. Navên çend heb mêlavên ku me dane hev ev in: Mêlava Eyno, Mêlava Elikê, Mêlava Bindo, Mêlava Evdilê, Mêlava Keleş, Mêlava Şêxiko... Ji bilî van navên herêman yên ku bi “mêlav”ê dest pê dikin, navên hin mêlavan jî bi teşeyên erdnîgarî ve û bi navên kesên kuştî çê bûne: Korta Reanê, Kortika Silîmo, Qeşa Şêxê Mîsto, Qeşa Yendo, Qeşa Evdilayê Emo, Qîşê Ozmên... Ji bilî van cihên ku şênîyan gotin ev cih jî mêlav in, pêkan e hinek herêm û teşeyên ku bi navê mirovan dihên binavkirin jî di eslê xwe da mêlav bin lê hatibin jibîrkirin. Wekî, “Şaxa Mamûd Axa, Newala Şaxê, Kura Bûbikê, Xirbekê Kûto, Şikefta Mîşo” û hwd.

3. 9. Navên Xwerû û yên Maneya Wan Ne Dîyar in

Me gelek herêm û teşeyên erdnîgarî dîtî ku bêyî ku navên teşeyên wan werin gotin, tenê navên wan yên taybetî hebûn. Ji van navên xwerû jî maneya gelekî ne dîyar in. Ev nav yan jî ber ku gelekî kevn in, maneya wan wenda bûne yan jî bi zimanekî jî derveyî kurmançî ne. Wekî mînak zîgara “Tûrcel”ê tenê bi navê xwe yê xwerû dihê binavkirin, ne wekî “Zîgara Tûrcelê”. Bikaranîna di nava gelî da bi vî awayî ye. “*Em ê îro herin serTûrcelê.*” (Tilbisim: S.) tu kes nabêje, “*Em ê îro herin ser Zîgara Tûrcelê.*” Hinek mînakên navên xwerû ev in:

Zîgara: Tûrcel, Mancel, Êrge (Êlge) Baba, Firna Gawira, Textê Qîza Qrêl, (Navenda Dêrikê) Tûmik (Fitin), Qoto, Meqso, Mozlan, Esenka, Reşbilind (Xarok) Kêlê (Sadan)...

Herêm: Dêrkalos, Têzzerab (Bixur), Herêzm, Sîswan, Dêrîşk, Dînar, Alosê (Xarok), Tirozî, Hoçim (Qizil), Keytare (Kevirşîn), Sîsiban (Meşkinan), Xab (Navenda Dêrikê)

Wekî van mînakên li jor, hinek navên ku bi navên teşeyên xwe ra dihên binavkirin lê mane û zimanê wan ne dîyar in jî hene. Hinek mînakên wan ev in: Gîyarê Qerengozê, Zîgarê Tilqut, Besta Çalixîşê, Textikê Derema, Newala Majê, Newala Memilê, Pozê Şoqo, Kurka Aylan, Sukra Hûrgêzka, Sukra Mioqilik, Şikênika, Garoz, Deşta Bacacixê, Bîra Eberûş, Gola Bêmisorkê, Xirbê Bixalfyê...

Navên wekî Majê, Memilê, Şoqo, Aylan, Mioqilik dişibin navên mirovan. Heger ev nav navên mirovan bin jî yan navên kurmançî lê pir kevn in û wê demê mumkin e navên kurdî yên berî misilmanîyê bin, yan jî bi zimanekî bîyanî û navên kesên ne ji dîne misilmanîyê bin. Di hinek nava da mumkin e şopên çanda gelên ji derveyî kurdan û dînen ji derveyî misilmanîyê jî werin dîtin. Di navên jîngehan û teşeyên erdnîgarî da gelek bêjeyên maneya wan ne dîyar hene. Ev navên ne dîyar hêmayên şaristanîyên kevn, dîn û netewên cuda ne ku li vê herêma bûne serdest. Navên wekî “Tûrcel, Mancêl, Êrge (Êlge), Mîşo, Meqşîkorko, Hiço, Majê, Meqso, Qerengoz, Herêzm” û hwd ji aliyê zimanên suryanîyan, ermenîyan û şaristanîyên kevn ve divê werin vekolîn. Ji navên ku mane û zimanê wan ne dîyar hinek ji wan mumkin e bi kurdîya kevn bin jî. Ligel hin hêmayên mesîhîyê yên wekî xaç û mezelen tafîn yên ku me li hin şûnwaran dîtin; navên wekî “Dêrik, Dêra Çolê, Dêra Metînan, Dêrkalos, Dêrîşk, Kanîbindêrê, Bîra Dêrê” û hwd ku bêjeya “dêrê”yê di wan da derbas dibin, ew jî hêmayên dîne mesîhîyê ne, dihê vê

maneyê ku di demekê da li vê herêmê milletên dinê wan mesîhî bûye bûne serdest. Pirsra ku divê mirov bipirse ev e, “Miletên ev şaristanî ava kirine kî ne? Ev millet di kîjan deman da bûne serdest?” Bersîva van pirsan dê bi lêkolînên dîroknesan û şûnwarnasan derkeve holê. Lê belê li gor dîroka derûdora Dêrikê, bi taybetî ya bajarê Mêrdîn, Dîyarbekir û Ruhayê mirov dikare bêje mumkin e ev şaristanîyên kevn yên suryanîyan, ermenîyan û yan jî Roma û bîzansîyan bin; lê dibe kurdên mesîhî jî hebin, ji ber ku “dêr” bi xwe bêjeyek kurdî ye û bi navê dêrê ra hinek navên din jî yên bi kurmançî em dibînin. Wekî mînak ji van bêjeyên jor “Dêrik, Dêra Mefînan, Kanîbindêrê, Bîra Dêrê” bi tevayî bi kurmançî ne. Dibe “kalos” ji bêjeya “kolos” guherîbe ku di kurmançî da dihê maneya “pot, qot”ê zinaran û jixwe cihên ku ev şûnwar lê hene, herêmên bigir û bizinar in. Ev bêje li herêma Dêrikê di navê şeweyek cil û berg da, di peyva “kum û kolos” da hîn heye. “Îşk” li herêma Dêrikê di maneya cureyeka “girêk”ê da dihê bikaranîn. Pêkan e ji koka “hişk” ê hatibe.

Li hinek gundan jî navên hin avahî, herêm yan jî teşeyên erdnîgarî bêyî navên taybetî, tenê bi têgehên erdnîgarî dihatin binavkirin. Me ji şênîyan pirsî fam kir ku ev teşeyên erdnîgarî yan jî herêm bi tena serê xwe ne û ji ber ku ji van teşeyan yek tenê heye, navekî wan yê taybetî tune ye. Gelek car ev teşe, avahî û herêmên gund bi navê “gund” dihatin binavkirin. Wekî, “Kanîya gund, kanî, zaboq, gol, gola gund, qîş, gome, çem, çemê gund, mezêl, mezêlê gund, ça, kidap, delava gund, bîr, bîra gund...” heger li cihekî ji teşeyekî du heb hebin, kêmanî bi hevalnavên wekî “biçûk-mezin, jêr-jor, nuh-kevn” û hwd nav li wan bûne.

Mirov dikare bibêje navên kevn bi gelemperî hatine parastin. Gundên ku dest guhertine, xwedîyên wan û şênîyên wan hatine guhertin bi piranî navên teşeyên erdnîgarî, herêm û wargehên wan yan qet nehatine guhertin yan jî pir kêmanî ji wan hatine guhertin. Ji navên li herêma Sefayê û gelek gundên li herêmên din yên dest guhertine ev yek bi awayekî aşkere dihê famkirin. Sefî ji herêma Çewlîgê hatine li herêma Dêrikê bi cih bûne. Dema vê hatinê ne dîyar e. Sefî û gelek eşîrên din ku bi navê “Mehelî” dihên bi navkirin kurdên kirmanc (zaza) in û aniha jî ligel kurmançî bi zazakî jî dipeyivin. Lê ku mirov li navên gund û mezrayên wan, li teşeyên erdnîgarî, herêm û wargehên li herêma Sefa dinêre mirov dibîne ku piranîya navên wan bi kurmançî ne. Gund û mezrayên ku eşîra sefa lê dijîn ev in: Kwêtê (Kwêtû), Şawerdî, Sîyamed, Qamçîya, Kato, Silik, Kundir, Xirbêreş, Kanîzil, Hedreş, Hoz, Zook, Kanyagê (Kanyaga), Kurşêran, Kurbeşk, Devşil, Ke-

loşk, Goma, Dirik, Gamir, Guhera Dirêj. Li van herêman navên ku me dîtî bi piranî navên kurmançî bûn. Kêm be jî di hinek navan da taybetmendîyên zaravayê kirmanckî hene. Navên jîngehan yên wekî “Kwêtû, Kato, Hoz, Goma”; navên hinek teşeyên erdnîgarî yên wekî “Gomekê Zereş, Kanya Linco, Wargê Ristam, Newala Çewligê” û navên hinek malbat yên wekî “Mala Kal Hes, Mala Kal Nebî, Mala Mi (Miê), Mala Etikê” dibe ku li herêma Çewligê hebin ku ev nav bi xwe ra anîbin li vir bi kar anîbin; yan jî ev nav li herêma Dêrikê lê bi zaravayê kirmankî li wan kiribin.

Encam

Li herêma Dêrika Çîyayê Mazî navên jîngehan, ango navên Dêrikê û gund û mezrayên wê li gor van sedeman li wan bûne: Kesê jîngeh ava kirine yan şên kirine (Ûsibê Pîrê, Gundikê Hecî Hesên, Qesra Qenco), taybetmendîya erdnîgarîya jîngehê (Mezra Newalê, Mezra Gêrî, Kendal); riwekên li herêmê nav dane jîngehê (Tawîk, Kanîzeytûn, Kundir); navên hinek jîngeh ligel taybetmendîyên wan yên erdnîgarî û xwezayî bi navê rengê çê bûne (Girê Sor, Kevirşîn, Xirbêreş); navên hin jîngehan li gor avahîyekê li wan bûne (Dêrik, Birc, Qesrîk); navên hin jîngehan ji ajelekî hatine (Xirbê Gura, Kanya Ga, Golika Geryayî); navên hin gundan di heman demê da navê alavekê ne (Bizmaro, Kelek, Qamçîya); navên jîngehên hevnav li gor hêlan yan jî li gor eşîran ji hev hatine veqetandin (Germika jêr, Germika Jor, Bizmarê Metînan, Bizmarê Menda); navên hin jîngehan ji şûnwarên li derûdora wan çê bûne (Xirbêreş, Xirbê Belek, Xerabreşk), navên hin jîngehan bi maneyên razber çê bûne (Selamet, Heyalê, Heramîyê); navên hin jîngehan bi lêkeran, li ser rewşa avakirina jîngehê yan jî bi bûyerekê ve têkildar in: (Gamir, Zorava, Tirbamamo) Ji bilî van sedemên dîyar, navên gelek jîngehan jî yan bêsedem in yan bi demê ra sedemên wan hatine jibîrkinin yan jî bi zimanekî din in: (Taşît, Ûrt, Mixat, Ofî, Mavan) û hwd.

Ligel navên jîngehan, em di navên teşeyên erdnîgarî yên wekî zinar, gir, çem, gol û hwd da û di navên wargehên civakî, çandî yên wekî şûnwar, mezel, war û hwd da jî dibînin ku di awayê navlêkirinê da bi awayekî xurt ji xwezayê sûd hatîye wergirtin. Ji ber wê di navên jîngeh, teşeyên erdnîgarî û wargehên civakî da em gelek mînakên navên riwekan, ajelan, taybetmendîyên erdnîgarî û xwezayî, reng û hevalnavên cuda dibînin. Navên jîngehan yên wekî “Tawîk, Kanya Ga, Bixur, Guhera Dirêj, Xerabreşk”; navên teşeyên erdnîgarî yên wekî “Girê Nîska,

Kura Kulîlkê, Korta Talîyê, Zinarê Qertel, Newala Gura, Girê Çala, Goltafîn, Lata Şîn, Çemê Zuha”; navên wargehên civakî yên wekî “Warê Biîvkê, Zîyareta Darbero, Xirbê Mitik, HolêGezo” mînakên vê yekê ne. Mirov dikare ji ber van mînakên bibêje di awayê navdayînê da nêrîneka xwezayî serdest e û ev nêrîn di heman demê da encama jîyana gelî ya di nava xwezayê da ye.

Ji bilî nêrîna xwezayî, hîmekî giring ya di awayê navdayînê da xwedî nirxeka mezin e, “mirov û jîyana civakî” ye. Bi giringîya nirxê mirovan û jîyana civakî, navên jîngehên wekî “Ûsîbê Pîrê, Warga Xensê, Qesra Qenco”; navên teşeyên erdnîgarî yên wekî “Kura Husênîk, Qulika Ezîzê Biro, Korta Silîmo, Qeşa Şaxê, Ça Warê Hiço, Korta Kûrê, Kura Zîvkera, Girê Etara, Tatê Kiraşo”; navên wargehên civakî û çandî yên wekî “Ziyareta Baba Emer, Sîn û Seydoş, Zîyareta Bê, Mezele Kaliko, Zeytûnê Çêço, Rêya Aşa” û hwd hatine dayîn. Di van navan da mirov û jîyana mirovan ya civakî xuya ye. Di van navan da mirov yan avakar in, yan kuştî ne, yan lehengê bûyerekê ne, yan kaşîf in, yan xwedî nirxekî dînî, bawerî ne... Di gelek navan da jî em hêmayên jîyana civakî, aborî, çandî, bawerî û hwd dibînin.

Sedemên herî xurt yên navdayîna derûdorê, daxwazîya naskirin, ji hev cuda-kirina teşeyan û serwerîya li ser xwezayê ye. Di navdayîna teşeyên erdnîgarî da ya giring zêdebûna tiştan e. Li gundekî heger ji teşeyeka erdnîgarî yek tenê hebe, bi piranî navekî taybetî li vê teşeyê nehatîye kirin. Di rewşên weha da bi piranî teşe wekî “girê gund, gola gund, mezel, çem û hwd” hatine binavkirin. Lê ku ji vê teşeyê dudu û zêdetir hebin, ji bo ku ji hev werin veqetandin şênîyan her yekî navekî cihê li wan kirine. Wekî “Gola biçûk-Gola Mezin, Mezelê Nuh-Mezelê Kevn” û hwd.

Çavkanî:

Bozarslan, M. E. (2001). *Tarihte ilk Türkçe Ansiklopedisinde Kürdistan ve Kürtler*. (Ed) Şemseddin Sami. (c. 3.), İstanbul: Deng Yay.

Günay, V. D. (2004) *Dil ve iletişim*, İstanbul: Multilingual Yay.

Dersimi, Dr. Vet. M. N. (1952). *Kürdistan tarihinde Dersim*, Halep: Ani Matbaası.

Diyarbakır Salnameleri, (1999). H. 1286-1323 (M. 1869-1905). c. 1, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay.

Diyarbakır Salnameleri, (1999). H. 1286-1323 (M. 1869-1905). c. 3, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay.

Diyarbakır Salnameleri, (1999). H. 1286-1323 (M. 1869-1905). c. 4, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay.

Diyarbakır Salnameleri, (1999). H. 1286-1323 (M. 1869-1905). c. 5, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay.

Güven, E. (2008) *Derik tarihi-1*, Diyarbakır: Anadolu Baskı İşleri ve Gezetecilik.

60 | Kasımoğlu, A. (2013) *Ferhenga navên nebatan a kurdî*, İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

Mardin İl Yıllığı, (1967) Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.

Önen, A. (2008) *Ferhenga erdnîgarîyê*, Stenbol: Doz.

Sav, B. (2010) Cratylus'tan Cours'a dil göstergesinin felsefi temelleri, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 615-628.

Toklu, O. (2003) *Dilbilime giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Tunçel, H. (2000). Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2), 27-31.

Yıldız, C. (2006). *Kuramdan uygulamaya türkçe öğretimi*, Ankara: PegemA Yay.